

3/2005

Samfunnsspeilet 3/2005 – 19. årgang

Samfunnsspeilet presenterer aktuelle analyser om levekår og livsstil. Samfunnsspeilet kommer ut seks ganger i året og gir viktig informasjon om sosiale, demografiske, økonomiske og kulturelle endringer i samfunnet. Samfunnsspeilet henvender seg til deg som er samfunnsengasjert, og til deg som har bruk for å kjenne det norske samfunnet i jobben din. For studenter og skoleelever er tidsskriftet en nyttig kilde som fyller tomrommet mellom lærebøker og dagspressen.

Redaksjon:

Johan-Kristian Tønder (ansv. red.),
Dag Ellingsen (dae@ssb.no) (red.), Mads Ivar Kirkeberg, Tor Morten Normann,
Trude Lappegård, Jorunn Ramm og
Hege Kristin Fosser Pedersen.

Redigering:

Else Efjestad, Liv Hansen, Anne Skarateppen,
Iris Stenseng og Kirsten Aanerud.

Design: Siri E. Boquist.

Trykk: Lobo Media

Omslagsfoto: Photos.com

Priser: Per år kr 330,- (institusjoner),
kr 220,- (private). Enkeltnr. kr 65,-.

Internett: <http://www.ssb.no/>

ISSN 0801-7603.

ISBN 82-537-6791-9 Trykt versjon.

ISBN 82-537-6792-7 Elektronisk versjon.

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning. Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, oppgi kilde: Samfunnsspeilet/Statistisk sentralbyrå.

Velferdsstatens siste hull?

Jørgen Svalund 2

Virksomheter og økonomisk kriminalitet:

Varehandel, hotell og restaurant mest utsatt

Dag Ellingsen og Vibeke Sky 9

Er vi egentlig så dårlige til å regne?

Egil Gabrielsen 15

Voksnes bruk av PC og Internett:

Digitale skillelinjer er der fremdeles

Wenche M. Rønning, Astrid M. Sølvsberg og Christin Tønseth 21

Mye vil ha mer – om deltakelse i etter- og videreutdanning

Heidi Engesbak og Liv Finbak 29

Kommunal bruk av brukerundersøkelser

Asle Rolland 36

Siden sist 41

Velferdsstatens siste hull?

En ikke ubetydelig andel av den norske befolkningen lar være å gå til tannlegen fordi de ikke har råd. Særlig gjelder dette mange med lav inntekt, spesielt i alderen 25-44 år.

Jørgen Svalund

Tannhelsetjenesten som velferdsordning

Tannhelsetjenesten står som helsetjeneste i en særstilling i Norge. Mens andre helsetjenester er universelle og finansieres over offentlige budsjetter eller gjennom full eller delvis refundering fra folketrygden, gjelder ikke det tannhelsetjenesten. Tannhelsetjenesten er delt mellom en offentlig og en privat del. På den ene siden offentlig finansierte og lovbaserte tjenester for barn og ungdom (til og med 18 år), samt 19-åringer og 20-åringer som kan bruke det offentlige tilbudet med 25 prosent egenandel. Rundt 40 prosent i aldersgruppen 19 og 20 år blir undersøkt og behandlet av det offentlige i løpet av året (Statistisk sentralbyrå 2004a). På den andre siden er tannhelsetjenestene for voksne i hovedsak finansiert via egenbetaling (Lunder mfl. 2004:894). Imidlertid tilbyr det offentlige tjenester til enkelte prioriterte grupper også i den voksne befolkningen. Dette gjelder eldre, langtidssyke og uføre i institusjon eller hjemmesykepleie, psykisk utviklingshemmede og andre grupper fylkeskommunene velger å prioritere. I tillegg dekker folketrygden en del kirurgisk behandling, systematisk behandling av periodontitt (tannkjøtt sykdom) og rehabilitering etter denne behandlingen for den voksne befolkningen. Regelverket knyttet til slik finansiering fremstår i stor grad som et "lappverk" av regler utviklet gjennom flere år (Lunder mfl. 2004:895). Dette medfører at reglene i seg selv, og søkeprosedurene for trygdefinansiering, kan oppleves som kompliserte (Lunder mfl. 2004:895). Hvor mange som får sine utgifter dekket inn gjennom folketrygden finnes det ingen oversikt over. Endelig dekkes enkelte utgifter for voksne av kommunene, under lov om sosiale tjenester. Dette gjelder først og fremst sosialklienter.

Den begrensede offentlige finansieringen for voksne kan medføre at tilgangen til tannhelsetjenesten er avhengig av den enkeltes økonomiske situasjon, og at samfunnsborgeres levekår virker inn på deres mulighet til å ta vare på egen tannhelse. Regjeringen oppnevnte i 2004 et utvalg (Sejerstad-utvalget) som vurderer befolkningens rettigheter i forhold til offentlig finansierte tannhelsetjenester, og egenandeler ved slike tjenester. I artikkelen studeres den voksne befolkningens bruk av tannlege nærmere, med et spesielt fokus på om økonomi begrenser den enkeltes *mulighet* for å gå til tannlegen.

Bruk av tannhelsetjenesten – behov og vaner

Tannlege etterspørres og brukes hovedsakelig for å undersøke og kontrollere tennene, for å forebygge hull, tannsykdommer med videre. Alle som vokser opp i Norge kommer i kontakt med den offentlige tannhelsetjenesten. Gjennom det offentlige tilbudet får barn og unge sosialisering i forebygging av tannhelseproblemer og bruk av tannlege. Den enkelte samfunnsborger "læres opp" til et visst bruksmønster, som i den offentlige tannhelsetjenesten har vært knyttet til en *norm om årlig tannlegebesøk*. Det har de senere årene vært en glidning mot lengre innkallingsintervaller og større differensiering mellom pasientene etter tannhelse og behov for behandling. Dette medfører at unge har andre og nye vaner knyttet til hva de oppfatter som *regelmessig*

tannbehandling. Ifølge Dorthe Holst, Jostein Grytten og Irene Skau oppleves to år nå som regelmessig tannbehandling av yngre mennesker (Holst mfl. 2004). I tillegg til vaner for regelmessig tannlegebesøk er tannlegenes bruk av *innkalling* viktig. Pasienter som kalles inn av tannlegen besøker tannlegen mer regelmessig enn de som selv må ta kontakt (Holst mfl. 2004:11). Det er imidlertid uklart om innkalling fra tannlege er en konsekvens av et ønske om regelmessig bruk, eller en årsak til det. I tillegg benyttes tannlegen i mer *akutte* tilfeller. Mange vil foretrekke å bruke tannlegen regelmessig, for å få diagnose og/eller behandling tidlig. Dermed kan mer akutte behov som er (mer) smertefulle og mer kostbare unngås. Samtidig har ikke alle nødvendigvis mulighet til å betale for det.

Kostnader ved bruk av tannlege

Ettersom tannlegebesøk for voksne i stor grad finansieres via egenbetaling, kan den voksne befolkningens mulighet til å besøke tannlegen regelmessig være avhengig av levekår og økonomi. Om det er slik er imidlertid avhengig av de årlige kostnadene ved bruk av tannlege. Levekårsundersøkelsen 2002 og EU-SILC/Levekårspanelet 2003 (se Boks 1) som brukes i analysene i denne artikkelen inneholder dessverre ikke slike opplysninger. For å få oversikt over disse kostnadene må vi derfor vende oss til andre kilder.

Dorthe Holst, Jostein Grytten og Irene Skau har undersøkt ulike sider ved den voksne befolkningens utgifter til tannbehandling i 2004, på oppdrag for Sejerstad-utvalget. Fra 1995 til 2004 har utgiftene til tannbehandling økt kraftig (Grytten mfl. 2004a:745). Det er sannsynlig at kostnadene knyttet til tannlegebruk var noe lavere i 2002 og 2003, da levekårsundersøkelsen og EU-SILC/Levekårspanelet ble gjennomført, enn i 2004. Konsumprisindeksen for tannlegetjenester utenfor institusjon viser at prisene steg med 5 prosent fra 2002 til 2003, og med 5 prosent fra 2003 til 2004.

Hver enkelt som hadde besøkt tannlegen siste tolv måneder våren 2004 hadde i gjennomsnitt brukt 2 253 kroner hos tannlegen. Personer 50 år og eldre, og de med mindre enn 20 egne tenner, brukte noe mer penger hos tannlegen (Holst mfl. 2005). Dette fordi behandlingsbehovet øker med alder, både på grunn av at tennene slites over tid og fordi tannbehandling har begrenset varighet. 52 prosent av den voksne befolkningen brukte under 1 000 kroner, mens 35 prosent betalte over 1 550 kroner, som er grensen for egenandeler i helsetjenestene (Holst mfl. 2005:215). Gjennomsnittsutgiftene trekkes opp av en mindre andel med nokså høye utgifter. 7 prosent hadde utgifter på 5 000 kroner eller mer i 2004 (Holst mfl. 2004:14).

Utgiftene til tannlege varierer relativt mye. Varierer så kostnadene i forhold til den enkeltes inntekt? De som har høy husholdningsinntekt brukte ikke mer penger på tannlegebesøk når de besøkte tannlegen i 2004, og det har heller ikke vært mulig å påvise en slik sammenheng tidligere (Holst mfl. 2005:215). Selv om personer med lav og høy inntekt bruker om lag like mye penger på tannlegebesøk når de først går til tannlegen, er det mulig at de mottar ulik behandling. Kanskje har folk med lav inntekt et større behov, samtidig som de etterspør en minimumsbehandling, mens det ikke er tilfellet med de som har høy inntekt. Det er også mulig at tannlegene foreslår dyrere behandling til pasienter de antar ikke er veldig opptatt av pris, for eksempel tannfarget fyllingsmateriale, som er dyrere enn amalgam.

Boks 1. Levekårsundersøkelsen 2002 og EU – Survey of Income and Living Conditions (EU-SILC)/Levekårspanelet 2003

Datagrunnlaget i artikkelen bygger i hovedsak på tall fra Levekårsundersøkelsen 2002 om helse, omsorg og sosial kontakt og EU-SILC/Levekårspanelet 2003. Dette er intervjubaserte undersøkelser som har den hjemmeboende befolkningen som målgruppe. Svarprosenten i Levekårsundersøkelsen 2002 var 70, og i alt inngår det opplysninger om i overkant av 6 800 personer 16 år eller eldre. For mer informasjon om frafall og utvalg, se Hougen og Gløbøden (2004). I EU-SILC/Levekårspanelet var svarprosenten 71, og i alt inngår det opplysninger om i underkant av 5 900 personer 16 år eller eldre.

Tabell 1. Tannlegetjenester utenom institusjon. 2002-2004

	Konsumprisindeks, tannlegetjenester utenom institusjon	Prosentvis økning fra året før
2002	129,6	-
2003	136,5	5,3
2004	143,3	5,0

Kilde: Konsumprisindeksen, Statistisk sentralbyrå.

Hver enkelt kan fritt velge tannlege i tannlegemarkedet, og således forsøke å få billigere tjenester. Tjenestene som leveres hos tannlegen er imidlertid kompliserte, og det kan derfor være vanskelig å være prisbevisst. Tannbehandling er vanligvis erfaringsgoder – de må prøves ut for å få vurdert kvaliteten (Grytten mfl. 2004a:745). Selv i etterkant vil forskjellen i kunnskap mellom tannlege og pasient kunne føre til at vurderinger av tannlegens arbeid i stor utstrekning vil måtte bygge på tillit. I 2004 hadde 95 prosent ikke undersøkt prisene på tannbehandling hos ulike tannleger siste året, og kun i overkant av 1 prosent¹ byttet tannlege på grunn av pris eller kvalitet (Grytten mfl. 2004b:630). Dette kan komme av at befolkningen er lite opptatt av prisene, at det er dårlig konkurranse eller at det er vanskelig å få oversikt over og innsikt i tannlegeprisene. Det er imidlertid enklere for den enkelte å vurdere om han eller hun i det hele tatt skal besøke tannlegen eller ikke. Når det er vanskelig å påvirke pris, kan det føre til at den enkelte isteden bestemmer seg for om han eller hun skal eller ikke skal ha tannbehandling, heller enn hvor mye og hvilken behandling han eller hun har råd til. Er det slik at de som har lav inntekt i mindre grad besøker tannlegen?

Inntekt og levekår

Mange individer inngår i et økonomisk fellesskap hvor inntekter og utgifter deles, og husholdningenes behov for økonomiske ressurser varierer etter husholdningens størrelse og sammensetning. Vi tar derfor hensyn til husholdningens inntekt når vi bruker inntekt som mål (se Boks 2).

Boks 2. Husholdningsinntekt

Inntekt etter skatt benyttes som mål på økonomiske ressurser. Dette omfatter summen av alle yrkesinntekter (lønn og næringsinntekter), kapitalinntekter (renteinntekter og avkastning på diverse verdipapirer) pluss ulike overføringer (for eksempel pensjoner, barnetrygd, bostøtte, stipend og sosialhjelp). Videre trekkes utlignet skatt og negative overføringer (pensjonspremier i arbeidsforhold og betalt barnebidrag) fra (se Statistisk sentralbyrå 2003 for mer om dette).

En kan imidlertid anta at store husholdninger har stordriftsfordeler, og at inntekten til andre i husholdningen også har betydning for den enkeltes økonomiske velferd. En fremgangsmåte for å sammenligne den økonomiske velferden til husholdninger av ulike type og størrelse, er å bruke ekvivalensskalaer. Ekvivalensinntekt viser hvor stor inntekt en husholdning med flere personer må ha for å ha samme levestandard som en enpersonhusholdning. Ekvivalensinntekten defineres som summen av alle inntektskilder etter skatt for hele husholdningen, dividert med kvadratroten av antall personer i husholdningen. Denne skalaen gir husholdningene en forbruksenhet tilsvarende kvadratroten av antall husholdningsmedlemmer. En enslig vil med dette få vekt lik 1, en topersonhusholdning få vekt lik 1,41, en trepersonhusholdning få vekt lik 1,73 osv. (Se Statistisk sentralbyrå 2003 for mer om dette).

Ved bruk av ekvivalensskalaer får de ulike husholdningsmedlemmene tilskrevet den samme ekvivalensinntekten. Dermed antas det at husholdningens inntekt fordeles likt på antallet personer i husholdningen. Om det faktisk skjer, vil variere (se Epland, Andersen og Kirkeberg 2003:11).

Hvem besøker tannlege i løpet av året?

70 prosent av befolkningen 20 år eller eldre hadde besøkt tannlege siste tolv måneder i 2002 (levetårsundersøkelsen).

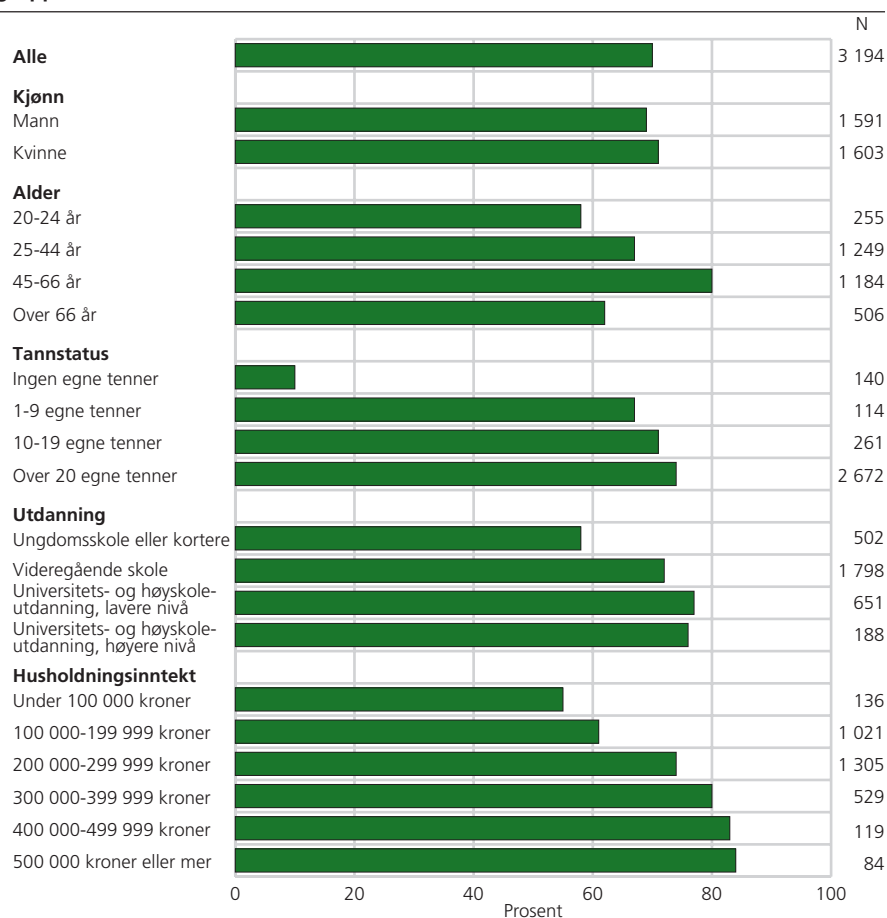
Det er færre med lav enn med høy inntekt som har besøkt tannlegen i løpet av de siste tolv månedene. Mens over 80 prosent blant dem med inntekt mellom 300 000 og 400 000 kroner har besøkt tannlegen, gjelder det bare 58 prosent blant dem med inntekt under 100 000 kroner. Det er 2,2 ganger så stor sannsynlighet for at en person med en inntekt under 100 000 kroner skal la være å gå til tannlegen, sammenlignet med en person med en årlig inntekt mellom 300 000 og 400 000 kroner (webtabell 1). Imidlertid spiller det større rolle hvor gammel den enkelte er, og hvor mange tenner han eller hun har. Det er lite sannsynlig at de som ikke har egne tenner besøker tannlegen i løpet av et

år. Det kan diskuteres om det er relevant å ta hensyn til den enkeltes tannstatus når inntekt og tannlegebruk analyseres. De som har få eller ingen tenner lar i større grad være å gå til tannlegen. Samtidig kan det tenkes at disse har få eller ingen tenner nettopp fordi lav inntekt gjennom livet har ført til et lavere forbruk av tannlegetjenester, dårligere tannhelseforebygging og resulterende dårlig tannstatus. I så fall er den enkeltes tannstatus en langvarig konsekvens av tannlegebruk. Unge voksne besøker sjeldnere tannlegen, og det er klart mindre sannsynlig at de som har ungdomsskole eller lavere som høyeste utdanning besøker tannlegen i løpet av et år, også når det kontrolleres for andre relevante årsaker (webtabell 1).

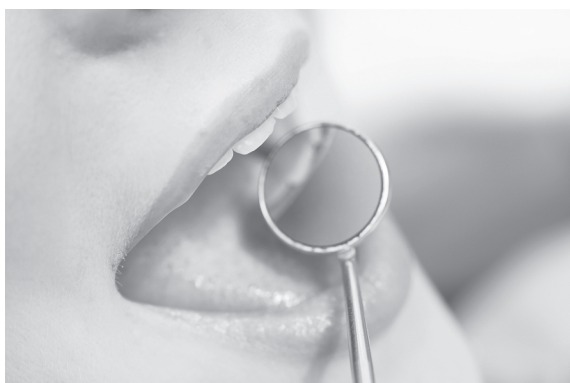
Klart færre av de som har få egne tenner besøker tannlegen, spesielt gjelder det de som ikke har noen egne tenner. 82 prosent av befolkningen 18 år eller eldre har over 20 egne tenner, 9 prosent har 10-19 tenner, 4 prosent har 1-9 tenner, mens 5 prosent ikke har egne tenner. Hvor mange tenner folk har henger først og fremst sammen med alder. I aldersgruppene 20-24 år og 25-44 år er det ingen som ikke har egne tenner, blant middelaldrende (45-66 år) gjelder det 2 prosent, mens blant eldre (67 år eller over) har 24 prosent ikke egne tenner i det hele tatt.

Det er forskjeller i bruk av tannlege mellom ulike grupper i befolkningen. Levekårsundersøkelsen tyder imidlertid ikke i seg selv på at inntekt er avgjørende i forhold til dette. Også tidligere undersøkelser har kun funnet en svak sammenheng mellom besøk hos tannlegen og husholdningsinntekt (Holst 2004:12). Som tidligere nevnt er ulike oppfatninger om behov og regelmessighet viktig. At andelen som besøker tannlegen minst en gang i året går opp med alder, kan ha sammenheng med at *behovet* for tannbehandling øker. I tillegg til generell slitasje på tennene, har tannlegenes behandling begrenset varighet. Av den grunn øker behovet for reparasjoner på tidligere arbeid etter hvert som folk blir eldre (Holst mfl. 2004:8). Forskjellen i bruk av tannlege i forhold til inntekt og utdanning kan komme av forskjeller i vaner og oppfatninger om tannhelse og bruk av tannlege. Disse kan delvis være preget av *mulighetene* den enkelte har i forhold til å besøke tannlege, og delvis oppfatningene de har knyttet til *behovet* for tannlege.

Figur 1. Besøkt tannlege siste tolv måneder. Befolkning 20 år og over i alt og i ulike grupper. 2002. Prosent. N (uveid)

Kilde: Lavekårsundersøkelsen.

Ulike muligheter for bruk av tannlege

De som ikke har besøkt tannlegen kan ha utelatt dette av en rekke årsaker. De kan ha latt være å gå fordi de har tannlegeskrekke, fordi de ikke har råd til å gå til tannlegen, eller fordi de ikke har hatt *behov* for å gå. Kanskje opplever de at det ikke er nødvendig å gå til tannlegen så ofte som hvert år. Ulikheter i bruk av tannlege er mindre problematiske dersom behovene for tannlege varierer på samme måte som ulikhetene i bruk. Figur 1 og webtabell 1 viser for eksempel at tannstatus har betydning, spesielt blant eldre. Dersom behovet for tannlege er likt, mens ulikheter i bruk kommer av økonomiske forhold, er dette mer problematisk i et velferds- og tannhelsemessig perspektiv.

De som ikke har vært hos tannlege de siste tolv månedene, kan ha latt være å gå fordi de opplever at de *ikke har behov* for å gå til tannlegen. I EU-SILC/Levekårspanelet 2003 ble de som deltok spurt om de noen gang i løpet av de siste tolv månedene har hatt behov for å gå til tannlege, men ikke gjort det. 9 prosent i den voksne befolkningen svarte ja. De som svarte ja kan ha vært hos tannlegen det siste året, i tillegg til at han eller hun en gang eller mer lot være å besøke tannlegen på tross av behov.

Et problem med studier av befolkningens behov for et gode, dreier seg om forholdet mellom den enkeltes *muligheter* og *ønsker*. Opplevelsen av behov kan påvirkes av økonomi, hvor de med dårlig råd vil kunne oppleve regelmessige tannlegebesøk som luksus. I enkelte sammenhenger har mennesker som ikke har muligheter til å oppnå et gode, for eksempel å gå til tannlegen, en tendens til å nedvurdere dette godet. Begrepet "høyt henger de, og sure er de" spiller nettopp på dette fenomenet (Elster 1983; Bourdieu 1995). Også i forhold til besøk hos tannlegen kan det være slik at de som har begrenset økonomi forklarer sine sjeldne tannlegebesøk med at de ikke har behov for tannlege.

Flere lar være å oppsøke tannlege av økonomiske årsaker

De som lot være å oppsøke tannlege selv om de hadde behov for det, fortalte samtidig hva som var *hovedgrunnen* til at de ikke oppsøkte tannlege.

60 prosent av de som lot være å besøke tannlegen på tross av behov, gjorde det av økonomiske årsaker. Det betyr at i underkant av 6 prosent av den voksne befolkningen ikke oppsøkte tannlege i 2003, selv om de hadde behov

for det, på grunn av økonomien. En undersøkelse fra 2004 viser samtidig at om lag 10 prosent av den voksne befolkningen ikke hadde besøkt tannlegen siste år, fordi de ikke hadde råd til det (Holst mfl. 2005:214).

Har antallet som ikke har råd til å besøke tannlegen økt fra 6 prosent i 2003 til 10 prosent i 2004, eller er det forskjeller mellom undersøkelsene som gjør utslag? I EU-SILC/Levekårspanelet ble den enkelte bedt om å gi en *hovedgrunn* til at de ikke oppsøkte tannlege på tross av behov. Når det

Tabell 2. Ulike grunner for ikke å oppsøke tannlege. Underutvalg blant de som ikke har oppsøkt tannlege på tross av behov. Befolkning 20 år og over. 2003. Prosent. N (uveid)

	Prosent	Konfidensintervall (95prosent)	N (uveid)
Totalt.....	100		508
Økonomiske årsaker	60	[56-65]	308
Redd for lege/sykehus/undersøkelse/behandling	14	[11-17]	69
Andre årsaker	10	[7-12]	49
Problemer med tid	8	[6-10]	40
Lang venteliste	4	[2-5]	18
Ville se om problemet ble bedre av seg selv	3	[2-5]	17
Problemer med transport	1	[0-2]	5
Kjente ikke til noen god lege/behandler	0	[0-1]	2

Kilde: EU-SILC/Levekårspanelet.

er mulig å gi én, og kun én grunn, fører det samtidig til at andelen som oppgir økonomiske årsaker som grunn til at de ikke oppsøkte tannlege blir lavere enn dersom man for eksempel kunne nevnt både økonomi og redsel for tannlege. I undersøkelsen fra 2004 (Holst mfl. 2004) ble *alle* som ikke hadde vært hos tannlegen spurt om årsaken til at de ikke hadde vært der, og ikke bare de som ikke oppsøkte tannlege selv om de hadde behov. Samtidig kunne flere årsaker, og ikke bare hovedgrunnen, oppgis som begrunnelse for hvorfor man ikke oppsøkte tannlege sist år. Mange svarte flere ulike årsaker, noe som kan forklare hvorfor flere i denne undersøkelsen hadde latt være å gå til tannlegen på grunn av økonomi enn i EU-SILC/Levekårspanelet.

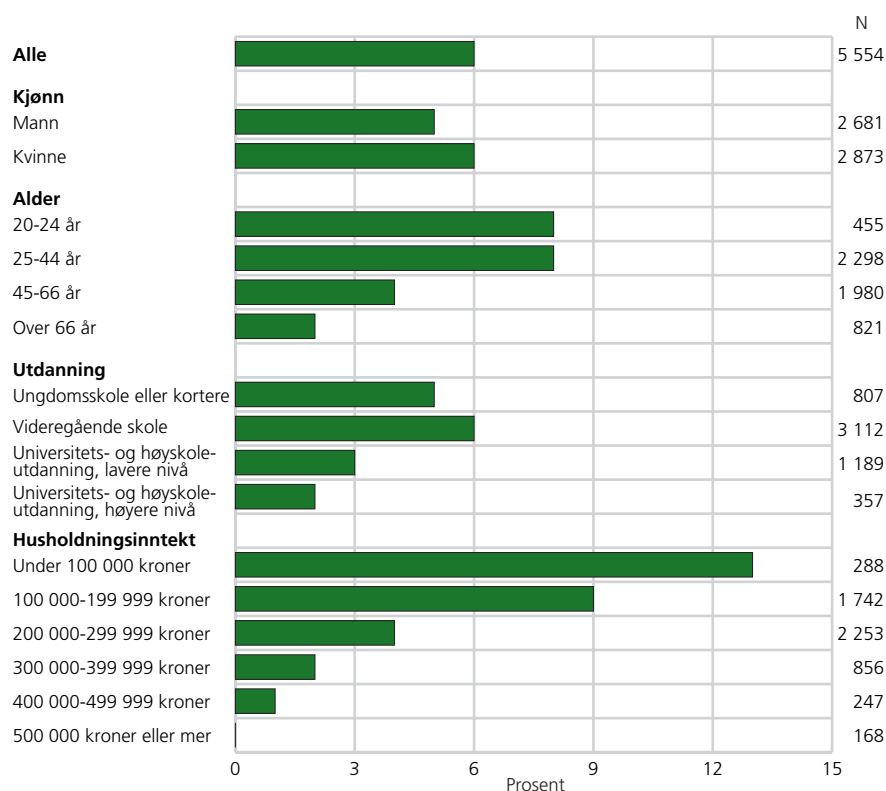
Flere med lav inntekt lar være å oppsøke tannlege

Når flere årsaker til at man ikke har oppsøkt tannlegen kan oppgis, samtidig som det ikke behøver å være åpenbart hva som er de reelle grunnene, kan det hende den enkelte velger grunner som virker "gode" og "riktige" når de presenteres, uavhengig av hva som er den "reelle" årsaken (Schütz 1990). Faren for dette øker når flere svar kan oppgis, og når det ikke finnes en betingelse om at noe har fortrengt behovet for å besøke tannlege. Ettersom de som ble intervjuet i EU-SILC/Levekårspanelet kun ble spurt etter hovedgrunnen til at de ikke oppsøkte tannlege, er det rimelig å anta at det neppe var færre enn 6 prosent i den voksne befolkningen som lot være å besøke tannlegen siste tolv månedene på grunn av økonomi.

Det er kun en svak sammenheng mellom inntekt og om hver enkelt besøker tannlegen. Imidlertid kan det være flere grunner til at noen ikke går til tannlegen. Noen har ikke behov for tannlege, mens andre lar være på grunn av økonomi, redsel eller andre forhold. Er det slik at de som har lav inntekt i større grad lar være å oppsøke tannlege fordi de ikke har råd.

De som har lav inntekt lot i større grad enn de med høy inntekt være å besøke tannlege av økonomiske årsaker. Mens 13 prosent av de med inntekt under 100 000 kroner ikke har oppsøkt tannlege på tross av behov, har ingen med inntekt over 500 000 kroner gjort det samme. Samtidig gjelder dette personer i alderen 25-44 år i større grad enn middelaldrende og eldre. Blant de med mellom 100 000 og 199 999 kroner i husholdningsinntekt, oppgir for eksempel 16 prosent i alderen 25-44 år at de ikke oppsøkte tannlegen på grunn av økonomien, selv om de hadde behov for det. En nærmere analyse (webtabell 2) viser at alder har større betydning enn inntekt når det gjelder dette spørsmålet. Forskjellen mellom ung og gammel kan gjenspeile ulike

Figur 2. Andel som ikke har oppsøkt tannlegen av økonomiske årsaker, på tross av behov. Befolkning 20 år og over. 2003. Prosent. N (uveid)

Kilde: EU-SILC/Levekårspanelet.

¹ 20 prosent av 6 prosent av den voksne befolkningen (Grytten mfl. 2004b:630).

Referanser

Andersen, Arne, Tor Morten Normann og Elisabeth Ugreninov (2003): *EU-SILC: Pilot survey: quality report from Statistics Norway*. Documents/Statistisk sentralbyrå; 2003/1.

Bourdieu, Pierre (1995): *Distinksjonen: En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Oslo: Pax forlag.

Epland, Jon, Arne Andersen og Mads Ivar Kirkeberg (2004): *Økonomi og levekår for ulike grupper, 2003*. Rapporter 2004/2, Statistisk sentralbyrå.

Elster, Jon (1983): *Sour grapes: studies in the subversion of rationality*. Cambridge: Cambridge University Press.

Grytten, Jostein, Irene Skau og Dorthe Holst (2004a): "Endringer i utgifter og honorarer for tannbehandling 1995-2004". *Den norske tannlegeforenings Tidende*. 114:744-747.

Grytten, Jostein, Dorthe Holst og Irene Skau (2004b): "Prisbevissthet, kvalitet og valg av tannlege". *Den norske tannlegeforenings Tidende*. 114:628-631.

Holst, Dorthe, Jostein Grytten og Irene Skau (2004): *Etterspørsel etter og utgifter til tannbehandling i den voksne befolkningen*. Utredning foretatt på oppdrag fra Lovutvalet for tannhelsetjenesta. Seksjon for samfunnsodontologi, Odontologisk fakultet, Universitetet i Oslo. Oslo.

Holst Dorthe, Jostein Grytten og Irene Skau (2005): "Den voksne befolkningens bruk av tannhelsetjenester i Norge i 2004". *Den norske tannlegeforenings Tidende*. 115:212-216.

Hougen, Hanne Cecilie og Mary Anne Gløbøden (2004): *Samordnet levekårsundersøkelse 2002 - tverrsnittundersøkelsen: dokumentasjonsrapport*. Notater 2004/22, Statistisk sentralbyrå.

Lunder, Nils, Bjørn Ellingsæter og Bjørn Horgen Ellingsen (2004): "Tannhelsetjenester ... med blanke ark og fargestifter tel". *Den norske tannlegeforenings Tidende*. 114:894-897.

Schütz, Alfred (1990): "Handlingsbegrepet". I Østerberg, Dag (red): *Handling og samfunn: Sosiologisk teori i utvalg*. Pax forlag. Oslo.

Statistisk sentralbyrå (2003): *Inntekts- og formuesstatistikk for husholdninger 2001*. NOS D 248. http://www.ssb.no/emner/05/01/nos_inntektformue/arkiv/nos_d248/nos_d248.pdf

Statistisk sentralbyrå (2004a): *Flere offentlige tannleger: Tannhelsetjenesten. Endelige tall, 2003*. <http://www.ssb.no/emner/03/02/tannhelse/>.

Statistisk sentralbyrå (2004b): *Bolig og transport koster husholdningene mest: Forbruksundersøkelsen, 2001-2003*. <http://www.ssb.no/emner/05/02/fbu/>.

heter i oppfatning av hva det vil si å ha et behov for tannlege. Dersom det skal lite til for å føle at man har et "behov", vil det også kunne være større sjans for å la være å gå til tannlegen.

Som nevnt betalte 7 prosent av den voksne befolkningen 5 000 kroner eller mer hos tannlegen i løpet av de siste tolv månedene i 2004 (Holst mfl. 2004). Vi vet ikke hvor høy de som lot være å oppsøke tannlege antok at regningen ville bli. Det betyr at vi ikke kan vite om de som ikke oppsøkte tannlege av økonomiske årsaker gjorde det fordi de fryktet at de ikke ville få råd til en ekstra høy tannlegeregning, eller om de ikke hadde råd til en mer ordinær tannlegeregning på rundt 1 000 kroner.

Avsluttende kommentarer

6 prosent av den voksne befolkningen, anslagsvis 220 000 personer, lot i 2003 være å oppsøke tannlege selv om de hadde behov for det, på grunn av økonomiske årsaker. Jo lavere inntekt, jo større er sannsynligheten for at folk ikke har råd til å oppsøke tannlege. Slik sett fører den begrensede offentlige finansieringen av tannhelsetjenester for voksne til at tilgangen til tannhelsetjenester for mange er avhengig av den enkeltes økonomiske situasjon. Den enkelte borgers levekår virker inn på deres mulighet til å ta vare på egen tannhelse.

Over halvparten av den voksne befolkningen betalte 1 000 kroner eller mindre hos tannlegen i løpet av de siste tolv månedene i 2004. Dette er mindre enn mange bruker på ulike former for fornøyelser og fritid i løpet av et år (Statistisk sentralbyrå 2004b). At mange bruker mer penger på annet forbruk enn tannlege, forteller imidlertid lite om de økonomiske vanskene til den delen av den voksne befolkningen som lever med lav inntekt og dårlige levekår. For mennesker med begrenset økonomi kan selv 1 000 kroner til tannlege, en grunnleggende helsetjeneste, være for mye. Dessverre vet vi ikke om de som ikke har råd til å oppsøke tannlege forventer vanlige, gjennomsnittlige kostnader, eller om de forventer ekstra store utgifter. Dermed er det vanskeligere å vite hvordan tannhelsetjenestene bør finansieres for å unngå at noen ikke har råd til å oppsøke tannlegen når de har behov for det.

Ikke alle grupper i befolkningen fanges like godt opp av levekårsundersøkelsene. Personer som bor på rusinstitusjoner, psykiatriske institusjoner og institusjoner for eldre og funksjonshemmede over lengre tid, fanges ikke opp. Disse er imidlertid prioriterte grupper i den offentlige tannhelsetjenesten, og har enkelte rettigheter knyttet til offentlig finansierte tannhelsetjenester. Videre er svarprosenten i undersøkelsene lavere blant mennesker som mottar trygdeytelser (Andersen mfl. 2003). Det er mulig at enkelte slike spesielle grupper har særlige problemer med å finansiere tannlegeutgiftene på egen hånd. Det forteller imidlertid ikke denne artikkelen noe om.

Webtabellene 1 og 2

ligger på Internettssidene til Statistisk sentralbyrå, www.ssb.no

Varehandel, hotell og restaurant mest utsatt

Om lag hver femte virksomhet med fem eller flere ansatte ble i 2003 utsatt for en eller flere tilfeller av økonomisk kriminalitet. Det er mer vanlig for private og offentlige virksomheter å bli ofre for økonomisk kriminalitet enn det er for privatpersoner å bli utsatt for vinnings- og voldskriminalitet. Virksomheter i varehandelen, hoteller og restauranter er mest utsatt.

Dette viser en intervjuundersøkelse rettet mot et representativt utvalg av private og offentlige virksomheter med fem eller flere ansatte. Undersøkelsen er gjennomført av Statistisk sentralbyrå på oppdrag av Justisdepartementet, som et ledd i regjeringens arbeid med å bekjempe økonomisk kriminalitet.

*Dag Ellingsen og
Vibeke Sky*

For å bestemme omfanget av den økonomiske kriminaliteten, er det viktig å ha flere datakilder enn de politiregistrerte lovbruddene, idet man har grunn til å anta at mørketallet er stort også for denne typen lovbrudd. For mer tradisjonell vinnings- og voldskriminalitet har det, som en del av levekårsundersøkelsene, lenge vært utført undersøkelser for å kartlegge offererfaringer. Å kartlegge virksomheter som ofre for økonomisk kriminalitet er uvanlig og nytt. Tradisjonelt har det særlig blitt fokusert på det offentlige, eller allmennheten, som den store taperen ved slik kriminalitet. Typisk skjer dette ved tap av skatteinntekter.

Vår undersøkelse rettet seg mot et utvalg på 2 000 virksomheter – offentlige og private – med fem eller flere ansatte. Svarprosenten var svært høy, 92 prosent (se for øvrig Boks 1 og 2). Undersøkelsen ble innledet med noen generelle spørsmål om kriminalitetssituasjonen i de enkelte bransjene som virksomhetene opererer innenfor.

Nokså uvanlig for egen bransje

De som ble spurt i virksomhetene, fikk seg forelagt et utvalg med økonomiske lovbrudd (se figur 1 og Boks 3), og ble spurt hvor vanlig det var at man i deres bransje ble utsatt for slike lovbrudd. Svaralternativene var; svært uvanlig, ganske uvanlig, verken vanlig eller uvanlig, ganske vanlig eller svært vanlig. Langt de fleste, fra rundt 70 til drøyt 80 prosent, mener det er svært eller ganske uvanlig å bli utsatt for de forskjellige kategoriene lovbrudd i deres bransje.

Mest vanlig mener man det er å bli utsatt for grove bedragerier, pris- og anbudssamarbeid og underslag. Minst vanlig mener man det er å bli utsatt for forbrytelser i gjeldsforhold (konkurskriminalitet), skatt- og avgiftsunndragelser og regnskapsovertredelser. Flest respondenter i hotell, restaurant og varehandel mener det er ganske eller svært vanlig å bli utsatt for lovbrudd.

På samme måte spurte vi om hva man trodde om lovbruddene begått i deres egen bransje. Respondentene mener det er enda mindre vanlig at virksomheter i deres bransje selv begår lovbrudd. Det vanligste er å begå regnskaps- overtreddelser, pris- og anbudssamarbeid og unndragelse av skatter og avgif-

Dag Ellingsen er seniorrådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for levekårsstatistikk (dae@ssb.no).

Vibeke Sky er rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for levekårsstatistikk (vis@ssb.no).

Boks 1: Om undersøkelsen

Utvalget for hovedundersøkelsen består av 2 000 virksomheter med fem eller flere ansatte trukket på bedriftsnivå fra SSBs bedrifts- og foretaksregister (BoF). Trekkgrunnlaget utgjøres av i alt 75 845 bedrifter. Kun enbedriftsforetak og flerbedriftsforetak som registerenhetstype var med i trekkgrunnlaget. Virksomhetene er stratifisert i fire strata på antall ansatte. Utvalget ble redusert til 2 000 virksomheter fordelt på de fire strataene. Det foreligger dokumentasjon av undersøkelsesopplegget som ble benyttet i hovedundersøkelsen (Flåte, Lagerstrøm og Gulbrandsen 2005). Se også rapporten fra prosjektet (Ellingsen og Sky 2005).

Boks 2: Vekting av resultatene

Da utvalget for undersøkelsen ble trukket, ble store bedrifter overrepresentert. Dette ble gjort for å garantere at vi fikk med noen store bedrifter i utvalget. Konsekvensen av dette ble at de store bedriftenes besvarelser fikk større tyngde i utvalget enn i populasjonen, på bekostning av besvarelsene til de små bedriftene. Vi ønsker at bedriftene i undersøkelsen skal være representative for bedriftene i populasjonen.

Bedriftenes størrelse er en faktor som antas å ha stor betydning når det gjelder utsatthet for økonomisk kriminalitet. For å rette opp skjevheten i utvalget i forbindelse med analysen av resultatene, ble utvalget vektet med hensyn til antall ansatte.

Vektingen av resultatene for antall ansatte, kan medføre skjevheter for andre variabler ved oppblåsning. Næring er en av de viktigste kjennemerkene ved bedriftene som kan antas å ha sammenheng med økonomisk kriminalitet. Derfor er det vektet for næring i tillegg til antall ansatte, noe som for øvrig er vanlig praksis i forbindelse med bedriftsundersøkelser.

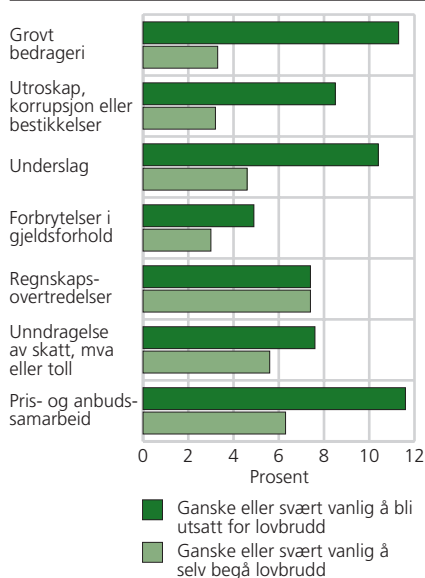
Frafall

Hele 92 prosent av de som ble kontaktet, deltok i undersøkelsen. Dette gir et frafall på 8 prosent, noe som er eksepsjonelt lavt. I rapporten (Ellingsen og Sky 2005) diskuterer vi mulige årsaker til dette lave frafallet. Her nøyer vi oss med å peke på at undersøkelsens nettoutvalg og bruttoutvalg er svært like med hensyn til sammensetningen av næringer, virksomhetsstørrelse og geografisk fordeling. Det er altså ingen slike fordelingskjevheter av betydning i vårt utvalg.

Boks 3: Lovbruddskategoriene (definisjonen av økonomisk kriminalitet)

- Grovt bedrageri, som trygdemisbruk, subsidie- eller fakturabedrageri (stilles til offentlig virksomhet).
- Grovt bedrageri, som faktura-, kreditt- eller investeringsbedrageri (stilles til privat virksomhet).
- Utroskap, korrupsjon eller bestikkelser.
- Underslag, som uberettiget vinning eller tillitsbrudd, ikke nasking.
- Forbrytelser i gjeldsforhold/konkurs. Dette kan være ulovlig uttak av utbytte eller manglende begjæring.
- Regnskapsovertredelser, som manglende regnskap og manipulasjon.
- Skatt, merverdiavgift, toll.
- Pris- og anbudssamarbeid.
- Annen økonomisk kriminalitet.

Figur 1. Andelen som mener det er ganske eller svært vanlig i deres bransje å bli utsatt for lovbrudd eller selv å begå lovbrudd, etter lovbruddskategori. Prosent

Kilde: Intervjuundersøkelsen om økonomisk kriminalitet mot bedrifter og offentlige etater 2003-2004.

ter. Minst vanlig mener man det er å begå forbrytelser i gjeldsforhold, grovt bedrageri og utroskap, korrupsjon eller bestikkelser. Representanter for hotell, restaurant og varehandel rapporterer også her de høyeste forekomstene. Etter disse innledende spørsmålene, spurte man representantene for virksomhetene om deres virksomhet i 2003 hadde vært utsatt for en liste av økonomiske lovbrudd (se Boks 3).

Rundt hver femte utsatt

Drøyt 22 prosent av virksomhetene hadde selv vært utsatt for ett eller flere tilfeller av økonomisk kriminalitet i løpet av det siste året. Her har vi inkludert også de som svarte at de hadde vært utsatt for "andre former" for økonomisk kriminalitet. Det er en mulighet for at noen av disse lovbruddene ikke er det vi vil kalle økonomisk kriminalitet (se Boks 3), mens mange lovbrudd innen denne kategorien åpenbart er økonomisk kriminalitet. Holder vi de som har rapportert at de bare har vært utsatt for lovbrudd i kategorien "andre former for økonomisk kriminalitet" utenfor, synker andelen utsatte til 18,5 prosent. Tar vi hensyn til at dette er et for lavt anslag, og at vi også har statistiske usikkerhetsmarginer knyttet til en slik utvalgsundersøkelse, er det rimelig å anslå at rundt hver femte virksomhet i Norge med fem eller flere ansatte, årlig er utsatt for økonomisk kriminalitet.

Er dette et høyt eller lavt tall? Det er vanskelig å ha noen eksakt formening om dette. Men sammenlikner vi med privatpersoners utsatthet for vold, trusler om vold og vinningslovbrudd, finner vi at virksomhetene er vesentlig mer utsatt for økonomisk kriminalitet enn det privatpersoner er for disse tradisjonelle lovbruddene. I Levekårsundersøkelsen 2001 fant man at rundt 14 prosent av den voksne befolkningen ble utsatt for ett eller flere tilfeller av vold, trusler, tyveri eller skadeverk i løpet av ett år (Stene 2004).

Har vi grunnlag for å si at denne typen kriminalitet har økt? Eller blitt redusert? Det er vanskelig å uttale seg om utviklingen i utsatthet i forhold til tidligere undersøkelser på feltet (Ellingsen 1995, Price Waterhouse Coopers 2003) på grunn av vesentlige forskjeller i undersøkelsesdesign. Vår undersøkelse har et langt lavere frafall enn tidligere undersøkelser, vi har valgt en lovbruddsdefinisjon som er tilnærmet lik den man finner i kriminalstatistikken og tilhørende lovtekster, og vi har en kortere erindringshorisont enn for eksempel Ellingsens undersøkelser fra 1988, 1992 og 1994 (se Ellingsen 1995). Det synes imidlertid vanskelig å ta undersøkelsen til inntekt for en nedgang i omfanget av økonomisk kriminalitet som rammer private og offentlige virksomheter.

Tabell 1. Utsatthet for forskjellige økonomiske lovbrudd, etter næring. Prosent

	Fiske, industri, bygg og anlegg	Av dette bygg og anlegg	Handel, hotell og restaurant	Privat og offentlig tjenesteyting	Offentlig forvaltning	I alt
Grovt bedrageri (N=114,7)	5,8	3,4	6,1	6,4	9,9	6,3
Utroskap, korrupsjon eller bestikkelser (N=65,9)	2,8	1,6	4,7	3,4	1,5	3,6
Underslag (N=94,9)	1,8	0,6	8,9	4,2	1,1	5,2
Forbrytelser i gjeldsforhold (N=45,9)	2,2	0,9	3,0	2,4	1,3	2,5
Regnskapsovertredelser (N=18,0)	1,0	0,4	1,2	0,8	1,3	1,0
Unndragelse av skatt, mva. eller toll (N=15,1)	0,4	0,4	1,6	0,1	4,7	0,8
Pris- og anbudssamarbeid (N=62,5)	5,1	0,9	3,1	3,1	3,5	3,4
Andre former for økonomisk kriminalitet (N=112,5)	4,9	2,0	8,4	5,1	6,9	6,2
Antall utsatte i alt ¹	62,6	29,0	168,2	159,5	15,9	406,2
Andel utsatte i alt	18,7	19,9	27,8	19,8	21,8	22,4
N	334,8	145,4	603,2	801,9	73,1	1 813,0

¹ I dette tallet inngår utsatte med uoppgitt antall lovbrudd.

Kilde: Intervjuundersøkelsen om økonomisk kriminalitet mot bedrifter og offentlige etater 2003-2004, Statistisk sentralbyrå.

Flest grove bedragerier og underslag

Flest virksomheter er utsatt for grovt bedrageri eller underslag, færrest er utsatt for unndragelser av skatter og avgifter eller regnskapsovertredelser. Et resultat som stemmer godt med hva vi fant da vi spurte om utsatthet i egen bransje.

Mange av de utsatte er utsatt for få lovbrudd, noen veldig få er utsatt for svært mange lovbrudd. Rundt 36 prosent av de utsatte virksomhetene har vært utsatt for ett lovbrudd, mens ytterligere 36 prosent av de samme virksomhetene har vært utsatt for 2 til 5 lovbrudd i 2003. I den andre enden av skalaen har vi 21 virksomheter (dvs. drøyt 5 prosent av de utsatte) som har vært utsatt for over 50 lovbrudd. Blant dem har 7 vært utsatt for over 100 lovbrudd. Totalt har de 406 utsatte bedriftene i vår undersøkelse vært utsatt for til sammen drøyt 5 900 lovbrudd. Av disse er det 10 bedrifter som har vært utsatt for totalt 3 550 lovbrudd, det vil si at 2,5 prosent av de utsatte bedriftene står for om lag 60 prosent av alle lovbruddene.

Hotell, restaurant og varehandel mest utsatt

Det er flest utsatte virksomheter innen varehandel, hotell- og restaurantbransjen (se tabell 1). Dette er et resultat som forventet ut fra hva vi fant når vi spurte representanter for virksomhetene hvor vanlig det var å bli utsatt for økonomiske lovbrudd i deres bransje. Denne bransjen er gjennomsnittlig eller over gjennomsnittlig utsatt for de fleste kategorier økonomiske lovbrudd, med unntak av pris- og anbudssamarbeid. Når det gjelder pris- og anbudssamarbeid, er bransjene fiske, industri, bygg og anlegg mest utsatt. Her er det noe overraskende ikke bygg- og anleggsbransjen som trekker tallene opp. Offentlig forvaltning er hyppigst utsatt for grove bedragerier, men her er grunnlagstallene små.

De utsatte i privat og offentlig tjenesteyting samt i offentlig forvaltning, er de som er utsatt for flest lovbrudd i forhold til antall utsatte i næringen. Også her er det noen få bedrifter som trekker gjennomsnittet kraftig opp. De befinner seg gjennomgående i bransjer der man i stor grad eksponerer seg for lovbrudd, så som finans- og forsikringsbransjen, samt offentlige etater som administrerer sosiale ytelser.

De største virksomheter (med 100 ansatte eller flere) er, ikke overraskende, mest utsatt, men sammenhengen er ikke entydig. Vi finner også flere av de minste virksomheter som er svært utsatte.

Flest utsatte i Oslo og Hordaland

Andelen utsatte, inkludert ofre for "andre former for økonomisk kriminalitet", er høyest i Oslo (snaut 31 prosent) og Hordaland (drøyt 28 prosent). Både Sogn og Fjordane, Telemark, Aust-Agder, Nord-Trøndelag og Finnmark har andeler godt under gjennomsnittet, men her er tallgrunnlaget for hvert enkelt fylke til gjengjeld lite.

Underslag og utroskap begås ikke overraskende oftest av egne ansatte. Ved forbrytelser i gjeldsforhold, unndragelser av skatter og avgifter, pris- og anbudssamarbeid, grove bedragerier og "andre former" for økonomisk kriminalitet befinner gjerningspersonen/-virksomheten seg oftest utenfor den rammede virksomheten.

Den økonomiske kriminaliteten som virksomhetene ble utsatt for, ble oftest oppdaget ved intern revisjon og bruk av egne regnskapssystemer. Dette er to typer kontrolltiltak som virksomhetene generelt prioriterer. Tips fra egne ansatte er også en viktig kilde til avsløring. Mer sjelden oppdages lovbruddene ved at tilsynsmyndigheter foretar kontroller, ved kredittsjekk av kunder og ved adgangskontroll. Bildet varierer noe avhengig av type lovbrudd.

Vanskelig å tallfeste tapene

De økonomiske tapene ved lovbruddene er gjennomgående vanskelig å tallfeste. I de 108 virksomhetene som har vært utsatt for grovt bedrageri, og som kan tallfeste tapet, har totalt 25,5 millioner kroner gått tapt, og dette bare for siste tilfelle av grovt bedrageri for de utsatte bedriftene. Det vil si et gjennomsnittstap på 237 000 kroner per utsatt virksomhet som kunne tallfeste tapene. Tilsvarende er det 89 virksomheter som har tapt totalt 8,5 millioner kroner på underslag, et tilsvarende gjennomsnitt på 96 000 kroner.

For begge kategorier lovbrudd er det noen store tap som trekker gjennomsnittet betydelig oppover: Vi har også målt tapsstørrelsen som median, dvs. at vi finner det tapet som deler en ordnet rekke av tapsstørrelser på midten. Målt på denne måten er gjennomsnittstapet (median) for grove bedragerier på 20 000 kroner, mens det for underslag er på 30 000 kroner. Da beløpene kun gjelder siste hendelse, er det vanskelig å si hvor sterkt disse formene for økonomisk kriminalitet rammer bedriftene. Da noen rammes mange ganger, og beløpene er av varierende størrelse, kan summen av de til dels små beløpene bli en omfattende utgift for bedriftene det gjelder i løpet av et år.

Hver femte sak blir anmeldt

Drøyt hver femte sak blir, ifølge de spurte, anmeldt til politiet. Anmeldelsesraten er høyest ved forbrytelser i gjeldsforhold, underslag og grove bedragerier. Denne anmeldelsesraten framkommer når vi spør om samtlige lovbrudd som virksomhetene har vært utsatt for. Anmeldelsesraten er høyere når vi spør hva man foretok seg etter siste hendelse.

Referanser

Ellingsen, Dag (1995): Den økonomiske kriminaliteten slik de næringsdrivende erfarer den. En offer- og holdningsundersøkelse. Det kriminalitetsforebyggende råd, Oslo 1995.

Ellingsen, Dag og Vibeke Sky (2005): Virksomheter som ofre for økonomisk kriminalitet. Rapport. Statistisk sentralbyrå, Under utgivelse.

Flåte, Lagerstrøm og Gulbrandsen (2005): Undersøkelse om økonomisk kriminalitet mot bedrifter og offentlige etater. Dokumentasjonsrapport. Under utgivelse.

Price Waterhouse Coopers (2003): Economic crime survey 2003.

Stene, Reid Jone (2004): Mange - men færre - ofre. Samfunnsspeilet 3/2004, Statistisk sentralbyrå.

Lite skepsis til politiet

De som har unnlatt å anmelde, har ofte nytteorienterte begrunnelser for å la være: Det kan være vanskelig å bevise at det har foregått et lovbrudd, man regner med at det ikke er noe å hente ved en anmeldelse, eller anmeldelsen ville gitt mye merarbeid, man har ryddet opp i det mellomværende osv.

Svært få, godt under 5 prosent av de utsatte for de fleste lovbrudd, lar være å anmelde fordi de mener politiet ikke er kompetent til å håndtere saken. Noen flere unnlater anmeldelse fordi de tviler på at politiet har ressurser til å prioritere deres sak, flest (nesten 20 prosent av de utsatte) velger denne begrunnelsen når de skal forklare hvorfor de ikke har valgt å anmelde grove bedragerier.

Mange gjerningspersoner mister jobben

Relativt mange mister hvert år jobben i norske virksomheter fordi de har begått økonomiske lovbrudd. Å miste jobben er for de fleste en dramatisk hendelse. Å miste jobben på grunn av et lovbrudd kan antakelig for en del vedkommende medføre en langvarig utestengning fra arbeidslivet, eller at man er tvunget til å finne annet, kanskje dårligere betalt arbeid. Det sier derfor noe om sanksjoneringen når vår undersøkelse avdekker at 124 av de sist opplevde lovbruddene har ført til oppsigelse. Halvparten av oppsigelsene skal ha kommet etter underslag. Er disse utsagnene om interne sanksjoner representative, kan vi regne oss fram til at rundt litt under 5 000 personer ansatt i virksomheter med fem eller flere ansatte i 2003 har mistet arbeidet på grunn av økonomisk kriminalitet. Dette tallet synes på den ene siden for lavt: Vi har bare opplysninger om siste hendelse, det kan ha vært flere hendelser samme år som har medført oppsigelser, eller flere kan ha blitt oppsagt i samme sak. På den annen side kan vi tenke oss at samme person kan ha vært ansvarlig for flere hendelser.

Vi ønsket i utgangspunktet å utforme denne undersøkelsen slik at vi kunne få et sammenlikningsgrunnlag i forhold til tidligere undersøkelser. Sammenlikningen ble imidlertid vanskeliggjort av at vi så oss nødt til å gjøre en del endringer i forhold til de tidligere undersøkelsene. Det er derfor viktig å understreke at vi bør følge opp denne undersøkelsen med nye mest mulig identiske undersøkelser for å fange opp eventuelle endringer. SSBs kriminalstatistikk på dette feltet sier selvfølgelig mye om utviklingen, men vil i langt større grad være påvirket av mulige endringer i kontrollinnsatsen fra offentlige tilsynsmyndigheter eller politiet.

Er vi egentlig så dårlige til å regne?

Norske skoleelevers svake matematikkresultater har vakt oppsikt og skapt debatt om det norske skolesystemet. Nye resultater fra en internasjonal undersøkelse om tallforståelse i voksenbefolkningen gir en mer smigrende norsk posisjon. Men det er likevel grunn til bekymring for blant andre den høye andelen kvinner over 50 år som har svak slik forståelse. Merk også at de yngre forstår tallene bedre enn de eldre gjør.

I desember 2004 forelå resultatene fra to omfattende undersøkelser av matematikkferdighetene hos skoleelever i mer enn 40 land; PISA og TIMSS. Aldri før har media fokusert så sterkt på resultater fra undersøkelser på utdanningsområdet; de svake norske resultatene var utgangspunktet for mange debatter preget av sterke synspunkter fra de ulike aktørene på det utdanningspolitiske området. Nå foreligger også data fra "Adult Literacy and Life Skills Survey (ALL)" som blant annet har undersøkt det som på norsk er kalt "tallforståelse" (engelsk "Numeracy") i hele voksenbefolkningen mellom 16 og 65 år. Det er disse resultatene denne artikkelen skal handle om. Er nordmenns regneferdigheter så dårlige som PISA og TIMSS antyder?

Egil Gabrielsen

Det må innledningsvis understrekes at "Numeracy" (tallforståelse) baserer seg på forskning i flere land; forskning som blant annet har vært opptatt av

Boks 1: PISA (Programme for International Student Assessment)

PISA er en internasjonal, komparativ undersøkelse som måler 15-årige skoleelevers kunnskaper og ferdigheter i lesing, matematikk og naturfag ved avslutningen av den obligatoriske skolegangen. I 2003 var matematikk hovedtema i PISA. 41 land var med i undersøkelsen og i Norge deltok 4 046 elever fra 182 skoler (Kjærnsli mfl. 2004). Institutt for lærerutdanning og skoleutvikling ved Universitetet i Oslo har hatt hovedansvaret for den norske undersøkelsen, som internasjonalt foregår i regi av OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development).

PISA har et normativt utgangspunkt og er opptatt av å måle de matematikkferdighetene de mener er relevante for 15-åringer nå eller i fremtiden, både i dagliglivet, arbeidslivet og i samfunnet for øvrig.

Boks 2: TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study)

TIMSS er en internasjonal, komparativ undersøkelse som skjer i regi av den internasjonale, uavhengige samarbeidsorganisasjonen IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) hvor nærmere 60 land er medlemmer. TIMSS blir internasjonalt ledet fra IEAs senter ved Boston College i USA. I Norge er det Institutt for lærerutdanning og skoleutvikling ved Universitetet i Oslo som styrer prosjektet. TIMSS sammenligner undervisning og resultater i realfagene på skolens 4. og 8. trinn. I 2003 var fokus satt på matematikk. Undersøkelsen skal gjentas hvert fjerde år og utvikles rundt aksiomet "if you want to measure change, do not change the measure" (TIMSS 2003:7).

TIMSS er en læreplanbasert undersøkelse. Et viktig kriterium for utvelgelse av oppgaver er at de er relevante i forhold til innholdet i læreplanene i majoriteten av deltakerlandene. TIMSS tar sikte på å måle det som kan betegnes som "skolekunnskap" i matematikk og naturfag.

Egil Gabrielsen er førsteamanuensis ved Nasjonalt senter for leseopplæring og leseforskning, Universitetet i Stavanger (egil.gabrielsen@uis.no).

Boks 3: "Numeracy" – skalaen i ALL (Adult Literacy and Life Skills Survey)

ALL er en internasjonal kartlegging av ulike kompetanseområder hos voksne i alderen 16-65 år. I den første runden av ALL har seks land deltatt, deriblant Norge. Åtte nye land skal gjennomføre runde to av ALL.

Ett av kompetanseområdene i ALL er "Numeracy" (norsk: tallforståelse). Til sammen 40 oppgaver inngår i tallforståelsesskalaen i ALL. På skalaen 0-500 varierer oppgavevanskegraden fra 174 til 380. Inndelingen i fem nivå er den samme for tallforståelsesoppgavene som de som gjelder for leseferdighet. En kort beskrivelse av de fem ferdighetsnivåene er vist i Boks 4.

voksnes matematiske og statistiske kunnskaper og ferdigheter og hvordan slike ferdigheter blir anvendt eller brukt i ulike situasjoner. Et team av forskere fra Israel, New Zealand, Nederland og USA har utviklet det måleinstrumentet som er brukt i ALL. Teamet har tatt utgangspunkt i følgende enkle definisjon: "Numeracy is the knowledge and skills required to effectively manage and respond to the mathematical demands of diverse situations" (Statistics Canada and OECD 2005:6).

"Numeracy" er med andre ord et faguttrykk som i engelsktalende land handler om de matematikkrelaterte ferdighetene man trenger for å fungere i dagliglivet. Det er viktig å understreke at "Numeracy" er noe annet enn det å beherske "skolematematikk", slik den for eksempel måles i de internasjonale komparative undersøkelsene TIMSS. TIMSS er en læreplanbasert undersøkelse (Mullis mfl. 2004; Grønmo mfl. 2004). En viktig begrunnelse for TIMSS har vært ønsket om å studere hvordan de ulike skolesystemer lykkes i å nå de mål som er fastsatt for undervisningen, med andre ord å studere hvordan ulike faktorer virker i prosessen fra en intendert læreplan til en oppnådd læreplan. Viktige kriterier for utvelgelse av oppgavene er derfor deres relevans til innholdet i deltakerlandenes læreplaner (Bergem, Grønmo og Olsen 2005).

PISA-undersøkelsen har en noe bredere tilnærming til det å sammenligne kunnskap og ferdigheter på matematikkområdet ved at den går utover "skolematematikken" og måler hvordan 15-åringer kan løse ulike oppgaver med utgangspunkt i deres dagligliv (OECD-PISA 2004; Kjærnsli mfl. 2004). Matematikken i PISA kalles for "mathematical literacy", og oppgavene er hentet fra fire ulike kontekster; privat, utdannings-/yrkessammenheng, offentlig (for eksempel fra banken) og logisk ("science"). Det er et ufravikelig krav i PISA

Boks 4: Beskrivelse av de fem ferdighetsnivåene på skalaen for tallforståelse

Nivå 1 (0-225)	<i>Oppgaver på dette nivået krever at leseren forstår grunnleggende tallbegreper og kan utføre enkle, ett-trinns oppgaver innenfor konkrete og velkjente kontekster hvor det matematiske innholdet kommer tydelig frem med lite tekst. Oppgavene består i enkle operasjoner som å telle, sortere datoer, utføre enkle aritmetiske øvelser eller forstå vanlige og enkle prosenter slik som 50 prosent.</i>
Nivå 2 (226-275)	<i>Oppgaver på dette nivået er nokså enkle og dreier seg om å kunne gjenkjenne og forstå grunnleggende matematiske begreper satt inn i forskjellige kjente kontekster hvor det matematiske innholdet er både tydelig og visuelt med få distraktorer. Oppgavene inneholder vanligvis ett-trinns eller to-trinns operasjoner og beregninger som innebærer hele tall, referanseprosenter og brøk, tolking av enkle grafiske eller romlige fremstillinger og utføring av enkle måleoperasjoner.</i>
Nivå 3 (276-325)	<i>Oppgaver på dette nivået krever at leseren viser forståelse for matematisk informasjon fremstilt i flere former, som tall, symboler, kart, grafer, tekster og tegninger. Ferdigheter det spørres etter krever sans for tall og rom, kjennskap til matematiske figurer og forhold, tolking av proporsjoner, data og statistikker som er satt inn i relativt enkle tekster hvor det kan finnes distraktorer. Oppgavene består vanligvis i å gjøre bruk av en rekke metoder for å løse problemer.</i>
Nivå 4 (326-375)	<i>Oppgaver på dette nivået krever at leseren forstår en hel del matematiske informasjon av mer abstrakt art og som er fremstilt på forskjellige måter, inkludert tekster av økende kompleksitet eller som forekommer i ukjente sammenhenger. For å løse disse oppgavene må en foreta flere operasjoner for å finne løsninger på problemer som krever mer kompleks resonnering og evne til tolking, i tillegg til å forstå og arbeide med proporsjoner og formler eller å gi svar ved hjelp av forklaringer.</i>
Nivå 5 (376-500)	<i>For å løse oppgaver på dette nivået kreves det at leseren forstår komplekse fremstillinger og abstrakte og formelle matematiske og statistiske begreper, som igjen kan være satt inn i komplekse tekster. Leserens kan måtte integrere flere typer matematisk informasjon, trekke slutninger eller gi svar ved hjelp av en matematisk forklaring.</i>

Oversatt fra Statistics Canada og OECD (2005).

Tabell 1. Sammenligning av resultatene på skalaen for tallforståelse for deltakerlandene i ALL

Land	Nivå 1. Prosent	Nivå 2. Prosent	Nivå 3. Prosent	Nivå 4/5. Prosent	Gjennom- snittsskåre	s.e. ¹
Bermuda	21,4	32,7	29,9	16,0	269,7	1,6
Canada	19,5	30,3	33,4	16,9	272,3	0,7
Italia	43,5	36,7	16,8	3,0	233,3	1,4
Norge	10,6	29,6	41,5	18,4	284,9	1,0
Sveits	8,6	30,7	37,8	22,9	289,8	1,0
USA	26,8	31,8	28,8	12,7	260,9	1,5

¹ s.e. = "Standard error".**Tabell 2. Tallforståelsesnivå i prosent, fordelt etter kjønn**

	Nivå 1	Nivå 2	Nivå 3	Nivå 4/5	Gjennomsnitt	s.e. ¹	N
Menn	7,8	24,8	42,9	24,4	292,4	1,1	2 770
Kvinner	13,1	34,3	38,7	13,9	277,1	1,1	2 641

¹ s.e. = "Standard error".

at oppgavene skal ha sitt utgangspunkt i en autentisk kontekst, et krav som for øvrig er sammenfallende med det som gjelder for tallforståelsesskalaen i ALL.

Den definisjonen av tallforståelse ("numeracy") som er gjengitt foran, innebærer også at "numeracy" er å betrakte som et mer omfattende begrep enn kvantitativ leseferdighet, som ble brukt i IALS (International Adult Literacy Survey). Den kvantitative leseskalaen i IALS, var begrenset til å kartlegge voksnes evne til å anvende de fire regneartene, enten enkeltvis eller i kombinasjon, med utgangspunkt i tall som inngikk i ulike typer av lesetekster. Avhengigheten av informantens leseferdighet ble derfor et sentralt diskusjonstema i etterkant av IALS. Tallforståelsesskalaen i ALL utvider områdene for regning til også å omfatte for eksempel sortering, måling og sannsynlighetsberegning. Det har vært et ønske å utvikle realistiske oppgaver med tilknytning til voksnes hverdagsliv og å finne en god balanse mellom tekstbaserte og relativt sett mer tekstuavhengige oppgaver. Som for de andre måleområdene som inngår i ALL, skal informantene i oppgaveløsningen både bruke sine eventuelle formelle kunnskaper, men også sine mer erfaringsbaserte kunnskaper.

Vi mistet førsteplassen ...

Mens Norge på de tre andre ferdighetsområdene som måles i ALL kommer ut med de beste gjennomsnittresultatene (lesing av henholdsvis prosa- og dokumenttekst og problemløsning), blir vi forbigått av Sveits når det gjelder tallforståelse. Tabell 1 viser på den andre siden at det norske gjennomsnittresultatet er klart bedre enn gjennomsnittet for de øvrige fire landene som deltok i den første runden av ALL. Rundt 40 prosent av den norske voksenbefolkningen har imidlertid tallforståelse på de to laveste nivåene. Disse nivåene er av OECD vurdert som utilstrekkelige for de utfordringer fremtidens arbeids- og samfunnsliv forventes å ville stille til sine borgere (Gabriel-

Tabell 3. Gjennomsnittsskåre på tallforståelsesskalaen, etter alder og kjønn

Aldersgruppe	Gjennomsnittsskåre		Gjennomsnittsskåre		Differanse i skårepoeng
	Menn	s.e. ¹	Kvinner	s.e. ¹	
16-20	287,2	3,5	277,2	4,6	10 *
21-25	303,4	3,8	289,5	3,5	14 *
26-30	307,4	2,8	286,3	3,1	19
31-35	299,3	2,9	287,0	2,7	12
36-40	298,1	3,2	287,9	2,4	10 *
41-45	298,2	3,8	282,1	2,7	16
46-50	285,2	4,0	269,4	2,5	16
51-55	286,2	3,1	267,8	2,8	19
55-60	275,8	3,3	262,3	3,6	14
60-65	271,1	5,6	248,7	3,9	22

* Forskjellen er ikke signifikant.

¹ s.e. = "Standard error".

Tabell 4. Fordeling på tallforståelsesskalaen, etter utdanningsnivå							
Utdanningsnivå	Nivå 1. Prosent	Nivå 2. Prosent	Nivå 3. Prosent	Nivå 4/5. Prosent	Gjennomsnittsskåre	s.e. ¹	N
Grunnskole	28,3	41,4	25,8	4,5	250,8	0,9	1 355
Videregående skole	9,4	32,7	42,6	15,4	282,3	1,0	1 649
Høyere utdanning	2,4	15,6	45,0	37,0	310,8	0,8	2 384
¹ s.e. = "Standard error".							

sen 2005). Spesielt utsatt er de rundt 300 000 nordmenn som befinner seg på nivå 1.

Menn har en bedre tallforståelse enn kvinner

Det er betydelige kjønnsforskjeller i Norge når det gjelder tallforståelse (se tabell 2). Kvinner oppnår en klart lavere gjennomsnittsskåre enn menn, og forskjellen reflekteres naturlig nok også ved at det er en større prosentandel kvinner enn menn på de svakesteferdighetsnivåene. Mens 13 prosent av den kvinnelige voksenbefolkningen fungerer på nivå 1, er det bare i underkant av 8 prosent av menn i

Tabell 5. Gjennomsnittsskårer på skalaen for tallforståelse, fordelt etter utdanningsnivå og kjønn					
Utdanningsnivå	Gjennomsnittsskåre menn	s.e. ¹	Gjennomsnittsskåre kvinner	s.e. ¹	Differanse (skårepoeng)
Grunnskole	260,0	1,6	241,6	1,1	18
Videregående skole	290,0	1,3	273,8	1,7	16
Høyere utdanning	319,3	1,3	303,2	1,0	16
¹ s.e. = "Standard error".					

Norge på dette nivået. Forskjellen mellom prosentandelen av kvinner og menn på nivå 2 er enda mer markert; henholdsvis 34 og 25 prosent. Nesten hver annen voksen kvinne befinner seg med andre ord på ett av "bekymringsnivåene" (47 prosent); mens dette bare gjelder en tredjedel av mennene. Det er registrert klare kjønnsforskjeller i menns favør også i de andre landene som deltok i ALL.

Disse tallene avviker en god del fra de norske resultatene på den kvantitative leseskalaen som ble brukt i IALS, selv om det også her var slik at menn presterte bedre enn kvinner når aldersgruppen 16-65 år ble vurdert under ett. I IALS var rundt 32 prosent av kvinnene på nivå 1 og 2; det tilsvarende tallet for menn var 26 prosent. Det ble imidlertid ikke registrert kjønnsforskjeller i aldersgruppene under 35 år, slik vi har funnet i resultatene fra ALL.

Tabell 3 viser at det på tallforståelsesskalaen i ALL er forskjeller med hensyn til gjennomsnittsskårene til menn og kvinner i alle de ti aldersgruppene som er anvendt. Forskjellen er på mellom 10 og 22 skårepoeng i menns favør; størst for gruppen mellom 60 og 65 år og minst for den yngste aldersgruppen. For sju av de ti alderskategoriene er forskjellen signifikant.

Utdanningsnivå betyr mye

Sammenhengen mellom voksnes tallforståelse og deres utdanningsnivå, er vist i tabell 4. Vi kan registrere at det er meget store forskjeller mellom de tre valgte utdanningsgruppene. 70 prosent av de med grunnskoleutdanning befinner seg på nivå 1 eller 2; den tilsvarende andelen for de med en eller annen form for høyere utdanning er 18 prosent. Voksne med utdanning på videregående skolenivå har i overkant av 40 prosent på "bekymringsnivåene". Forskjellene i gjennomsnittsskåre er tilsvarende stor; 60 poeng mellom laveste og høyeste utdanningsnivå.

I tabell 5 ser vi at kjønnsforskjellen som ble omtalt i det foregående, opprettholdes innenfor hvert av de tre utdanningsnivåene; menn skårer gjennomgående klart bedre enn kvinner.

Noen grupper har veldig svak tallforståelse

Noen undergrupper av voksenbefolkningen i Norge kommer spesielt dårlig ut med hensyn til resultat på skalaen for tallforståelse. I tabell 6 har vi sammen-

lignet gjennomsnittsskårene og prosentfordelingen på de fem ferdighetsnivåene som det er gjort rede for i Boks 4 i denne artikkelen.

Vi har allerede omtalt at de eldre aldersgruppene synes å ha svak tallforståelse. I aldersgruppen over 60 år ser vi at godt over 60 prosent kommer ut på nivå 1 eller 2. Spesielt mange kvinner over 60 år kommer dårlig ut på denne skalaen; 35 prosent skårer på nivå 1. Dette skal utdypes nærmere i det følgende.

Mange av de som av ulike grunner er utenfor arbeidslivet synes også å ha svak tallforståelse; over 40 prosent av de nær 50 000 hjemmearbeidende kvinnene over 45 år skårer på nivå 1, og en enda større andel befinner seg på nivå 2. Også blant personer som er knyttet til ulike trygdeordninger er det en betydelig andel på de svakeste ferdighetsnivåene. Blant de over 45 år er hver fjerde person på nivå 1, og nærmere seks av ti befinner seg på nivå 2. Endelig ser vi at det blant arbeidsledige personer over 45 år er mange med svak tallforståelse; vel en tredjedel er på nivå 1 og like mange befinner seg på nivå 2. Blant arbeidsledige under 30 år er det derimot mange med god kompetanse også på tallforståelsesområdet.

Gruppen av ikke-vestlige innvandrere utgjør en tredje risikogruppe, som delvis overlapper med de gruppene som er omtalt i avsnittet foran. Mer enn 70 prosent befinner seg på nivå 1 eller 2 på skalaen for tallforståelse. Resultatene er i overensstemmelse med denne gruppens ferdigheter i å lese norsk (Gabrielsen og Lagerstrøm 2005).

Ikke sikkert alt var bedre før

De resultatene som er presentert i denne artikkelen, gir grunnlag for å reflektere rundt noen av de tendensene som er vist i de omfattende undersøkelsene av skoleungdoms regneferdigheter, PISA og TIMSS.

Det er for det første grunnlag for å hevde at "alt var ikke bedre før". Vi har vist at yngre mennesker i Norge (under 45 år) har en klart bedre tallforståelse enn det vi finner blant voksne over 45 år. En viktig forklaring på dette fenomenet er etter all sannsynlighet at yngre mennesker har mer utdanning enn det vi finner i de eldre aldersgruppene.

De betydelige kjønnsforskjellene som er registrert på området tallforståelse i Norge, samsvarer ved første øyekast ikke med resultatene fra PISA og TIMSS. I begge disse undersøkelsene var det bare ubetydelige forskjeller mellom resultatene til jenter og gutter. Går vi nærmere inn på resultatene i ALL, finner vi imidlertid at det heller ikke er signifikante kjønnsforskjeller i aldersgruppe- ne 16-20 og 21-25 år. Skolen kan sannsynligvis ta sin del av æren for at det

Tabell 6. Grupper med svake resultater på skalaen for tallforståelse

Gruppe	Nivå 1. Prosent	Nivå 2. Prosent	Nivå 3. Prosent	Nivå 4/5. Prosent	Gjennom- snittsskåre	s.e. ¹	N
Alder 60 år +							
Menn	15,5	33,5	43,7	7,3	271,1	5,6	170
Kvinner	28,3	45,6	23,7	2,4	248,7	3,9	169
Arbeidsledige							
16-30 år	12,6	23,7	50,5	13,2	283,8	6,1	78
31-45 "	14,3	34,3	45,0	6,5	272,9	6,3	66
46-65 "	34,0	36,1	27,2	2,7	251,9	12,2	34
Hjemmeværende							
16-30 år	22,6	57,7	9,3	10,3	245,6	9,3	27
31-45 "	21,3	27,6	47,2	3,9	267,9	8,6	51
46-65 "	43,2	45,2	11,6	0,0	240,8	6,0	72
Personer på trygdeordninger							
16-30 år	12,7	34,1	36,3	16,9	275,6	7,6	47
31-45 "	18,7	36,6	32,6	12,1	266,5	9,2	41
46-65 "	25,0	57,1	14,6	3,2	248,3	3,8	154
Ikke-vestlige innvandrere							
16-65 år	32,7	39,1	23,4	4,7	247,0	3,8	217

¹ s.e. = "Standard error".

Referanser

- Bergem, O. K., L. S. Grønmo og R. V. Olsen (2005): *PISA 2003 og TIMSS 2003. Hva forteller disse undersøkelsene om norske elevers kunnskaper og ferdigheter i matematikk*. Norsk Pedagogisk Tidsskrift 1/05, s. 31-44.
- Gabrielsen, E. (2005): *Hvor godt må vi kunne lese for å fungere i dagens samfunn?* Samfunnsspeilet 2/2005, s. 45-49.
- Gabrielsen, E. og B. O. Lagerstrøm (2005): *Mange innvandrere er dårlige til å lese norsk*. Samfunnsspeilet 2/2005, s. 2-10.
- Grønmo, L. S., O. K. Bergem, M. Kjærnsli, S. Lie og A. Turmo (2004): *Hva i all verden har skjedd i realfagene? Norske elevers prestasjoner i matematikk og naturfag i TIMSS 2003*. Oslo: Institutt for lærerutdanning og skoleutvikling, Universitetet i Oslo.
- Kjærnsli, M., S. Lie, R. V. Olsen, A. Roe og A. Turmo (2004): *Rett spor eller ville veier? Norske elevers prestasjoner i matematikk, naturfag og lesing i PISA 2003*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lundetræ, K. (2005): *Matematikk og kjønn – myte eller realitet? En studie av voksenbefolkningens grunnleggende ferdigheter og selvpåfatning i matematikk med særlig henblikk på kjønn*. Masteroppgave i spesialpedagogikk, Universitetet i Stavanger.
- Mullis, I. V. S., M. O. Martin, E. J. Gonzales og S. J. Chrostowski (2004): *TIMSS 2003 International Mathematics Report. Findings from IEA Trends in International Mathematics and Science Study at the Fourth and Eighth Grades*. Boston: TIMSS & PIRLS International Study Center, Lynch School of Education, Boston College.
- OECD-PISA (2004): *Learning for Tomorrow's World. First Results From PISA 2003*. Paris: OECD Publications.
- Utdannings- og forskningsdepartementet (2005): *Realfag, naturligvis: strategi for styrking av realfagene 2002-2007* (Januar 2005 ed.). Oslo.
- Statistics Canada and OECD (2005): *Learning a living. First Results of The Adult Literacy and Life Skills Survey*. Ottawa and Paris.

bare er registrert små kjønnsforskjeller i PISA og TIMSS og blant de yngste aldersgruppene i ALL.

Kjønnsforskjellene med hensyn til tallforståelse øker derimot med alderen, og med ett unntak er det klare forskjeller med hensyn til tallforståelse blant kvinner og menn i aldersgruppene over 25 år. En sannsynlig forklaring på dette er at menn i større grad enn kvinner søker utdanningsretninger hvor tallforståelse og matematikkferdigheter utgjør viktige elementer i studieprogrammene. Det er også grunnlag for å hevde at kvinner i mindre grad enn menn har ansvaret for økonomien i et parforhold. Begge disse forholdene kan forklare og forsterke de kjønnsforskjellene som her er påvist med hensyn til tallforståelse i hverdagen. I tillegg gjelder det for de eldste aldersgruppene at de i folkeskolen ble undervist etter fagplaner i regning som stilte andre og høyere krav til gutter enn til jenter. De eldste deltakerne i ALL er født i 1937 og begynte på skolen i 1944. Helt frem til innføringen av Mønsterplanen i 1974, gjaldt disse ulikhetene (Lundetræ 2005). I tillegg til at de ga jenter og gutter ulike faglige utgangspunkt for å utvikle kompetanse innenfor fagområdet, er det rimelig å anta at denne forskjellen i læreplanenes krav har hatt betydning for kvinners og menns holdninger til faget regning/matematikk. Dagens satsing på matematikkfaget med spesiell vinkling mot jentene kan kanskje sees på som et forsøk på å rette opp tidligere tiders skjevheter på området (Utdannings- og forskningsdepartementet 2005). Skolens utfordring er uansett å motvirke at så mange unge forlater grunnskolen med så svake ferdigheter på området at de får problemer i sitt videre utdanningsløp, eller kommer til kort i forhold til de kravene om tallforståelse som møter dem i arbeids- og hverdagslivet som voksne.

Nok å bekymre seg over

PISA og TIMSS viste at mange land har bedre resultater enn Norge når det gjelder matematikkferdigheter, og vi har innledningsvis understreket den bekymringen dette har vakt i det utdanningspolitiske miljøet. ALL-resultatene kan foreløpig bare i liten grad si noe om hvordan det står til med disse ferdighetene i voksenbefolkningen sammenlignet med andre land. Riktignok gjør vi det bedre enn land som Italia, Canada og USA, men vi blir på den andre siden klart forbigått av Sveits. Runde to av ALL, som omfatter åtte nye land, vil gi oss et bedre internasjonalt sammenligningsgrunnlag.

Vi har uansett en del å bekymre oss over. Tallforståelse er en sentral ferdighet med stor betydning for hvordan voksne fungerer i arbeidsliv og hverdagsliv. Resultatene fra ALL bekrefter at store grupper av den norske voksenbefolkningen sliter med svake ferdigheter på dette kompetanseområdet. Spesielt gjelder dette i betydelig grad for allerede marginaliserte grupper som eldre arbeidsløse, personer på attføring, uføretrygdte og personer som er hjemmearbeidende. Også den økende gruppen av ikke-vestlige innvandrere har en tallforståelse som er bekymringsfullt svak. Den aller største gruppen med svake ferdigheter på området er likevel arbeidstakere på de to laveste ferdighetsnivåene. Spesielt utsatt er de nærmere 180 000 arbeidstakerne med tallforståelse på nivå 1. Det er all grunn til å tro at det norske arbeidslivet ville kunne hente store økonomiske gevinster ved å bidra til at de nevnte gruppene kompetanse på området ble hevet. I tillegg ville den enkelte arbeidstaker sikres en kompetanseheving av betydning for egen selvfølelse og eget virke i hverdagen.

Digitale skillelinjer er der fremdeles

Tilgangen til PC og Internett er stor i Norge i dag, og de fleste er tilfredse med egne kunnskaper og ferdigheter. Tilgang er på den annen side ikke synonymt med kompetent bruk. Kvinner bruker IKT mindre enn menn, men er mer strategiske og nytteorienterte. De yngste bruker teknologien mer som leketøy enn nytteredskap, men dette jevner seg ut med alderen. De med lengst utdanning bruker PC og Internett mer til nytteformål enn de med kort utdanning. Vi ser med andre ord at relativt klare digitale skillelinjer fortsatt er en realitet i vårt moderne samfunn.

Denne artikkelen dreier seg om voksnes bruk av IKT. Det fokuseres på hvordan IKT brukes og hvordan bruken henger sammen med kjønn, alder og utdanning. Datagrunnlaget er den norske delen av OECD-undersøkelsen ALL (Adult Literacy and Life Skills Survey).

Kunnskap om og mestring av teknologi innebærer i vid forstand økte muligheter for deltakelse i det moderne samfunnet, både nasjonalt og globalt. Begrepet "e-borgerskap" brukes gjerne i denne sammenhengen¹. Bruk og mestring av PC og Internett kan noe pretensiøst formuleres som å være selve nøkkelen og redskapet som åpner døren til den moderne verdens økende informasjonsflyt, med andre ord gjelder det kompetent deltakelse i kunnskapssamfunnet (UFD 2004). Mer spesifikt dreier dette seg om å sikre sine muligheter for å kunne imøtekomme arbeidslivets krav til omstilling, utvikling og kompetanse (Cedefop-rapporten fra 2000, se ITU 2003:8). Dette dreier seg også om å kunne benytte seg av utdannings- og læringstilbud, som i økende grad tilrettelegges for gruppen voksne i form av fleksible studier, hvor tilgang til PC og Internett er en forutsetning for deltakelse (Haugaløkken og Hernes 2002, Grepperud, Rønning og Støkken 2004). Til sist dreier det seg om generell livs- og hverdagsmestring, for eksempel å kunne benytte elektroniske tjenester (betale regninger, bestille kinobilletter, finne matoppskrifter etc.) og kontrollere, hjelpe eller i det minste forstå egne barns PC-bruk (UFD 2004: 21). Implikasjonene av å ikke mestre IKT øker faren for å bli marginalisert i forhold til samfunnsdeltakelse.

For å understreke dette poenget kan nevnes at det utdanningspolitiske miljøet i Norge ser "digital kompetanse" som sentralt i dagens samfunn, sidestilt med andre grunnleggende kompetanser som å kunne lese, skrive og regne. Digital kompetanse regnes altså som "den 4. kompetanse" i sentrale politiske dokumenter (UFD 2004). Ifølge departementets definisjon av begrepet består digital kompetanse av minst to elementer. Det ene gjelder IKT som grunnleggende ferdighet (– som å lese, skrive og regne). Det andre gjelder mer avanserte ferdigheter (– kritisk og kreativ bruk) (ALL 2000, Nilsen 2003, Synnevåg 2004, UFD 2004). I forhold til den voksne delen av befolkningen er det særlig viktig å analysere situasjonen, for eventuelt å sette inn tiltak dersom det viser seg at denne type kompetanse er mangelfull eller skjevfordelt.

I ALL-materialet differensieres det ikke klart nok mellom de to hovedelementene som, ifølge definisjonen over, inngår i begrepet digital kompetanse.

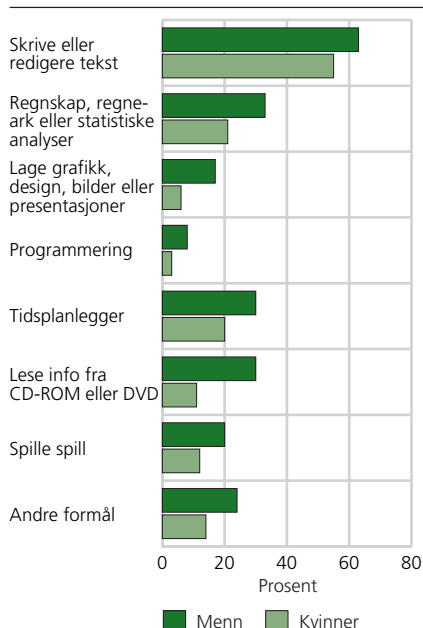
Wenche M. Rønning,
Astrid M. Sølvberg og
Christin Tønseth

Wenche M. Rønning er forsker ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, forskningsenheten Voksne i livslang læring (VILL) (wenche.m.ronning@ntnu.no).

Astrid M. Sølvberg er forsker ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, forskningsenheten Voksne i livslang læring (VILL) (astrid.m.solvberg@ntnu.no)

Christin Tønseth er forsker ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, forskningsenheten Voksne i livslang læring (VILL) (christin.tonseth@ntnu.no)

Figur 1. Bruk av PC til ulike oppgaver i løpet av en typisk måned, etter kjønn. Prosent

Kilde: OECD-undersøkelsen ALL, 2003.

Undersøkelsen kartlegger forekomst av type aktivitet, ikke individuell kompetanse i de ulike aktivitetene. Digital kompetanse dreier seg ikke bare om individuelle ferdigheter å la Datakortet, men også om å kunne navigere i den digitale verden og kunne benytte seg av elektroniske tjenester (Kristiansen 2004). Forekomst og allsidighet når det gjelder bruk av elektroniske tjenester kan i vid forstand gi en indikasjon på situasjonen i den norske voksne befolkning når det gjelder visse sider av deres digitale kompetanse.

Ifølge en fersk gallupundersøkelse er tilgangen til PC og Internett forholdsvis høy i norske private husholdninger (Gallup InterTrac januar 2005). I januar 2005 hadde 83 prosent av de spurte over 13 år tilgang til Internett. Selve tilgangen synes ikke å være skjevfordelt i forhold til kjønn (Kristiansen 2004), men over tid ser vi et stabilt mønster i at menn bruker mer tid ved PC-en enn kvinner (Vaage 2004). Bruken har totalt sett økt kraftig fra 1994-2004, fra 16 til 42 prosent blant menn og fra 6 til 30 prosent blant kvinner. Internett-bruken har økt i samme periode, fra 10 til 51 prosent blant menn, og fra 3 til 38 prosent blant kvinner (SSB 2005). Man mener imidlertid å påvise en skjevfordelt tilgang i forhold til alder, ved at flere yngre enn eldre har PC og tilgang til Internett (SSB 2004).

Tilgang til teknologi er imidlertid ikke tilstrekkelig for å sikre like betingelser for bruk og utvikling av digital kompetanse. En nylig publisert mediebruksundersøkelse fra Statistisk sentralbyrå viser at de mest framtreddende aktivitetene på Internett er å kommunisere med andre ved hjelp av e-post, søke informasjon av ulikt slag og i økende grad etter hvert også til kjøp, salg, banktjenester og se på annonser (SSB 2005). Et sentralt spørsmål er i hvilken grad det er ulikheter i den voksne del av befolkningen med hensyn til hvordan PC og Internett tas i bruk. Det er viktig å få innblikk i dette da samfunnsutviklingen indikerer at bruk av digitale tjenester har en sentral rolle i forhold til deltakelse i samfunnet. I en slik situasjon kan det lett skapes digitale skiller og kunnskapskløfter.

Med utgangspunkt i resultatene fra ALL-undersøkelsen vil vi i det følgende prøve å gi et ferskt situasjonsbilde av *hva* den norske befolkningen bruker PC og Internett til, og i hvilken grad dette henger sammen med kjønn, alder og utdanning.

Menns og kvinners bruk av PC og Internett

Ifølge resultatene fra ALL-undersøkelsen er det totalt sett bare 7 prosent av respondentene som aldri har brukt PC. Av disse er de fleste i aldersgruppen mellom 56 og 65 år. En liten overvekt av ikke-brukerne er kvinner. Det er gjennomført relativt mange studier som gir informasjon om kjønn og tilgang til og bruk av PC og Internett. En stor del av denne forskningen har fokusert på yngre jenter og gutter (se Kristiansen 2004, Hertzberg Kaare 2004, Endestad mfl. 2004), i mindre grad på voksne kvinner og menn.

Nyere mediebruksundersøkelser viser at det ikke er kjønnsforskjeller når det gjelder tilgang til PC og Internett hjemme (Kristiansen 2004). Imidlertid finner en kjønnsforskjeller når det gjelder hyppighet i PC- og Internettbruk. Flere menn enn kvinner oppgir at de bruker Internett daglig (50 prosent versus 37 prosent) og undersøkelser viser at kvinner i større grad enn menn bruker PC og Internett til utdanningsformål (Vaage 2004). Vox-barometeret², som på sin side "overvåker" voksnes læring og kompetanse i arbeidslivet, viser at kvinner og menn bruker PC tilnærmet likt i jobbsammenheng, de lærer seg

nye ting, skaffer seg informasjon og de kommuniserer med andre. Vi ser også en tendens til at menn er mer fornøyd med egen datakompetanse enn kvinner. De som har ansvaret for opplæringen i Datakortet mener på sin side å observere at kvinner generelt synes å undervurdere sin egen kompetanse (Nilsen 2003). En studie blant ungdom tyder imidlertid på at dette jevner seg ut med erfaring (Sølvberg 2003). Menn ser dessuten ut til å skaffe sin datakompetanse gjennom å delta på eksterne kurs i større grad enn kvinner (Vox-barometret 2004).

Mer lek blant menn

I ALL-undersøkelsen ble det stilt spørsmål om hvor ofte PC-en ble brukt til å utføre en rekke angitte oppgaver i løpet av en typisk måned. Disse oppgavene kan grovsorteres i forhold til to kategorier av aktiviteter; "nyttebruk" og "hobby og lek". Spørsmålene som inngår i faktoren "nyttebruk" inkluderer aktiviteter som skriving og redigering, bruk av regneark, statistiske analyser, lage grafikk, design, bilder eller presentasjoner, samt tidsplanlegging. I denne faktoren inngår altså aktiviteter både av grunnleggende og noe mer avansert karakter. "Hobby og lek" inkluderer spørsmål som handler om å bruke PC til programmering eller skrive datamaskinkode, lese fra CD-ROM eller DVD, samt spille spill.

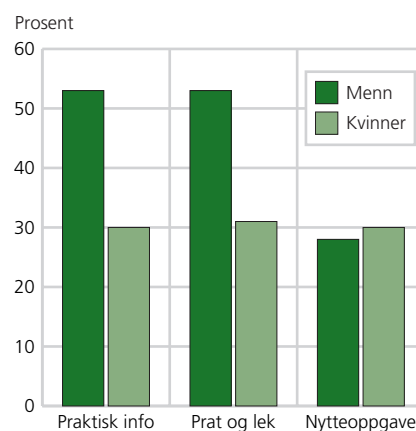
ALL-resultatene viser at flere menn enn kvinner oppgir at de bruker PC ofte til alle typer av oppgaver i løpet av en måned. Forskjellen mellom gruppene er størst i forhold til lekorienterte oppgaver (figur 1).

Hobby og lek er den aktiviteten som forekommer hyppigst blant menn, mens kvinner generelt sett har en jevnere "brukerprofil" i forhold til nytte- og hobby/lek-aktiviteter. Imidlertid er menn og kvinner i løpet av en måned like ivrige brukere av PC for å skrive eller redigere tekst (60 prosent av menn, over 55 prosent kvinner). Oppgaver som regnskap, tidsplanlegging, lese informasjon fra CD-ROM eller DVD oppgis av 20-30 prosent av mennene, mens kvinnene er betydelig mindre aktive med hensyn til slik bruk (ca. 10 prosent). Programmering, altså en mer avansert oppgave, er den minst utbredte aktiviteten i dette utvalget (under 10 prosent), og kvinnene skårer lavere enn menn også her (rundt 5 prosent).

De som aldri har vært på nett

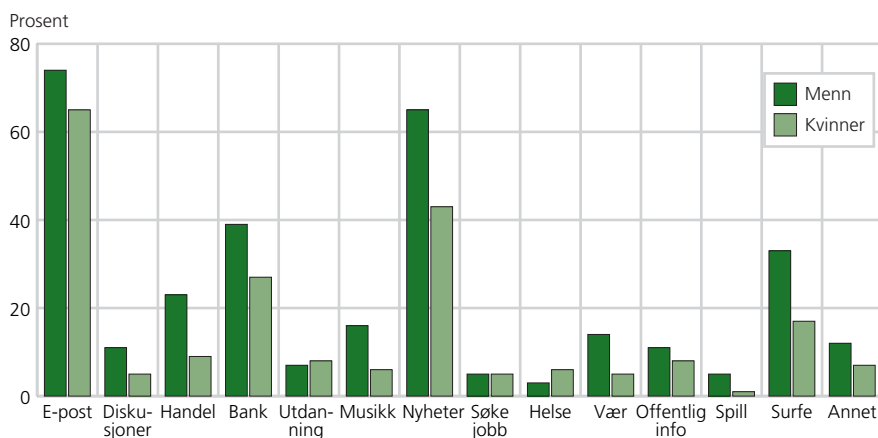
Det er kun 8 prosent av respondentene som aldri har brukt Internett. I denne gruppen finner vi særlig de som tilhører den eldste alderskategorien, og vi finner noen flere kvinner enn menn. ALL-undersøkelsen viser ikke uventet at menn bruker nettet mer enn kvinner. Ferske resultater fra SSB (2005) viser på den annen side at ikke alle PC-brukere er tilknyttet Internett, her er det beskjedne kjønnsforskjeller (60 prosent kvinner mot 64 prosent menn). Detaljspørsmålene i ALL-undersøkelsen om bruk av Internett ble gjort til gjenstand for videre analyse (faktoranalyse), og det kom fram tre hovedbruksområder; "praktisk informasjon" som inkluderer bruk av Internett til elektronisk post, handel, banktjenester, lese nyheter og aktualiteter, søke informasjon om vær og søke etter informasjon fra det offentlige. Det andre bruksområdet "prat og lek" består av spørsmål som har å gjøre med å delta i prategrupper, diskusjoner på nettet, finne og lagre musikk, spille spill og surfing. "Nytteverktøy" utgjør summen av de spørsmålene som har å gjøre med å skaffe seg formell utdanning, søke ledige jobber, helserelatert informasjon og andre formål.

Figur 2. Internettbruk, tre kategorier, etter kjønn. Prosent

Kilde: OECD-undersøkelsen ALL, 2003.

Figur 3. Bruk av Internett til ulike oppgaver i løpet av en typisk måned, etter kjønn. Prosent

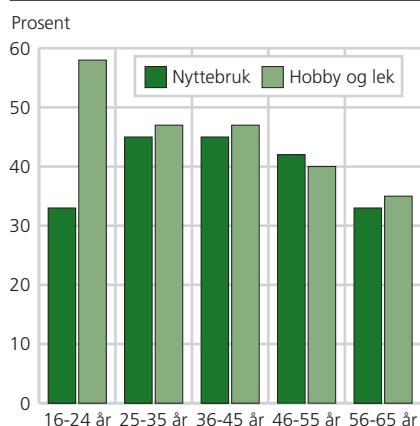
Kilde: OECD-undersøkelsen ALL, 2003.

Menn bruker Internett markert hyppigere enn kvinner til å skaffe seg praktisk informasjon (menn 50 prosent, kvinner 30 prosent) og til prat og lek (menn 50 prosent, kvinner 30 prosent). Det er imidlertid ingen forskjell mellom kvinner og menn når det gjelder bruk av Internett til nytteoppgaver (menn 29 prosent, kvinner 30 prosent) (figur 2).

En mer detaljert oversikt over bruksområdene illustreres i figur 3. De hyppigst forekommende nettaktivitetene er å bruke e-post, lese nyheter og aktualiteter, utføre ulike banktjenester og surfe på nettet. Mennene er i flertall i forhold til disse aktivitetene,

mens kvinnes "domene" mer er å søke helserelatert informasjon og bruke Internett til utdanningsformål.

Figur 4. Bruk av PC, etter alder. Prosent

Kilde: OECD-undersøkelsen ALL, 2003.

Betydelige generasjonsforskjeller

ALL-resultatene tyder på at det er generasjonsmessige digitale skiller i den voksne befolkningen i forhold til type aktiviteter på PC og Internett. Resultatene viser at det er relativt store variasjoner mellom den yngste og eldste aldersgruppen i forhold til hva de benytter PC til (figur 4).

I den yngste alderskategorien (16-24 år) ser vi at nesten 60 prosent benytter PC til aktiviteter som har et hobby- eller lekmesig preg. Dette er en større andel enn det som kommer fram i mediebruksundersøkelsen (49 prosent, ref. SSB 2005). I ALL-undersøkelsen kom det fram at kun 33 prosent i denne aldersgruppen benytter PC til aktiviteter som her er definert som nyttebruk, hvilket er i overensstemmelse med de siste resultatene fra SSB (SSB 2005). ALL-resultatene viser videre at andelen som bruker PC til hobby og lek, ligger relativt stabilt på rundt 40-45 prosent i aldersgruppene fra 25-55 år. Det er noen færre som bruker maskinen til nyttige formål i aldersgruppene 25-45 år enn blant de yngste. Forholdet er motsatt for aldersgruppen 46-55 år, hvor flere bruker PC til nytterelaterte aktiviteter enn til hobbyrelaterte aktiviteter. Av de eldste oppgir 33 prosent at de bruker maskinen til hobby/lek, mens noen færre bruker PC-en til nyttige aktiviteter. I mediebruksundersøkelsen ser vi imidlertid at 55 prosent av en enda eldre gruppe (67-79 år) bruker PC til hjem og fritidsaktiviteter, altså økende hyppighet i bruk med tilgang og alder.

Tilgang til og bruk av Internett øker i befolkningen, uansett alder (SSB 2005), men resultatene fra ALL-undersøkelsen tyder på at det også kan være generasjonsmessige digitale skiller når det gjelder forekomst av ulike typer aktiviteter på Internett.

Sett under ett, er prat og lek den mest populære aktiviteten, men er samtidig den aktiviteten som avtar med økende alder. De alle yngste utmerker seg med at over 70 prosent bruker Internett på denne måten, mot 20 prosent av de eldste. Søken etter praktisk informasjon følger et annet mønster, der de nest yngste (25-35 år) er mest ivrige (50 prosent) og de eldste minst ivrige

(30 prosent). Bruk av Internett til det som her er definert som nyttige formål, synker i omfang med alder. I de tre yngre gruppene bruker mellom 30 og 40 prosent nettet til denne type aktivitet. Vi ser imidlertid at det er gruppen 46-55 år, ikke den aller eldste gruppen, som skårer lavest her. Mediebruksundersøkelsen viser på sin side at aldersgruppen 45-66 år er ivrige e-postbrukere (68 prosent) og nyhetslesere (48 prosent). Interessen er betydelig lavere i forhold til å skaffe seg informasjon om arrangementer (9 prosent) og se TV, film og spille spill (3 prosent).

Nyttebruken øker med utdanningen

ALL-undersøkelsen viser at nyttebruken øker med antall års utdanning. Blant de med kortest utdanning oppgir litt over 20 prosent at de bruker PC ofte, mot over 60 prosent av de med lengst utdanning. Kategorien hobby og lek viser samme tendens, men ikke så tydelig. I gruppen med kortest utdanning er det 35 prosent som oppgir at de bruker PC til hobby-/lek-pregete aktiviteter. Denne typen bruk øker i omfang med lengden på utdanningen (40-50 prosent), for så igjen å synke til under 50 prosent i gruppen med lengst utdanning (figur 6).

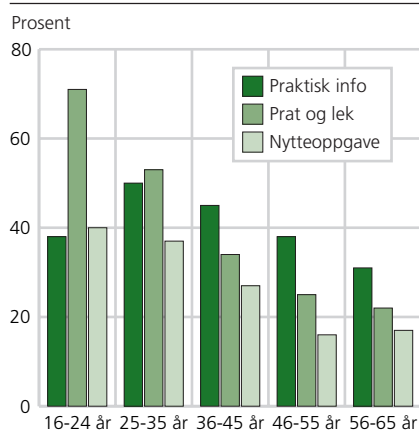
Også for Internettbruk tyder resultatene på at aktivitetene varierer med utdanningslengde. Sett under ett, tyder resultatene på at Internettbruk stiger med økende utdanning (figur 7).

De som har kortest utdanning, er de som i minst utstrekning (under 20 prosent) bruker Internett til nyttige formål. Den gruppen som i størst grad bruker nettet til nyttige oppgaver, er de med lengst utdanning (40 prosent). Det samme mønsteret gjentar seg i forhold til bruk av nettet for å skaffe seg praktisk informasjon (30 prosent av de med kortest utdanning mot 53 prosent av de med lengst utdanning). Omfanget av Internettbruk til prat og lek i utdanningsgruppene er jevnere fordelt (35-45 prosent).

Fornøyd med egne ferdigheter

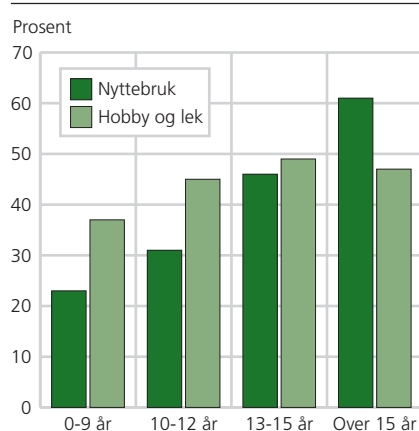
Gjennom ALL-undersøkelsen får vi også innblikk både i hvilken grad bruk av PC og Internett blir ansett å være nyttig for den enkelte bruker, og deres syn på egne dataferdigheter. Respondentene ble bedt om å angi hvor enige de var

Figur 5. Bruk av Internett, etter alder. Prosent

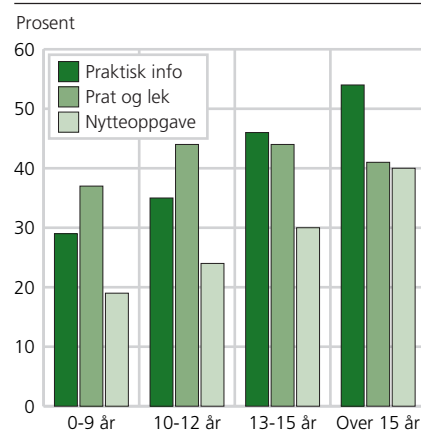
Kilde: OECD-undersøkelsen ALL, 2003.

Figur 6. Bruk av PC, etter antall års utdanning. Prosent

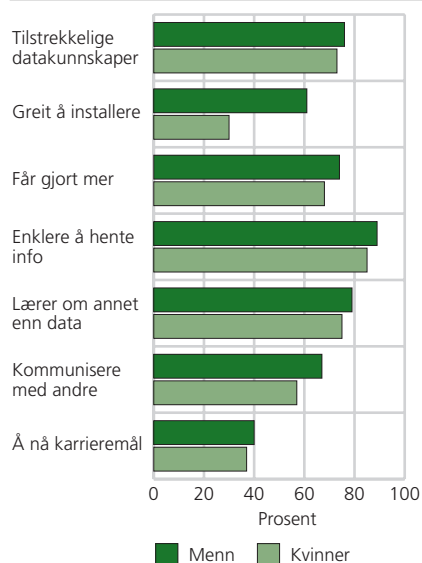
Kilde: OECD-undersøkelsen ALL, 2003.

Figur 7. Bruk av Internett, etter antall års utdanning. Prosent

Kilde: OECD-undersøkelsen ALL, 2003.

Figur 8. Syn på egne datakunnskaper og nytte, etter kjønn. Prosent

Kilde: OECD-undersøkelsen ALL, 2003.

i en rekke påstander om egne datakunnskaper og hvilken nytte de hadde av disse (figur 8).

Resultatene indikerer at den norske voksne befolkningen generelt er svært positive til egne kunnskaper og ferdigheter når det gjelder bruk av PC og Internett. Over 70 prosent oppgir at de har tilstrekkelige kunnskaper i forhold sine behov, og kjønnsforskjellene er marginale. På de spesifikke spørsmålene om datakunnskaper er det kun når det gjelder "kunnskap om å installere og oppgradere programvare" at kjønnsforskjellene er store (60 prosent menn mot 30 prosent kvinner). De aller fleste synes at PC har gjort det enklere å hente nyttig informasjon (80-90 prosent), mellom 70 og 80 prosent oppgir at de lærer om annet enn data, om lag 70 prosent synes de får gjort mer ved å bruke PC, og mellom 60 og 70 prosent mener de kommuniserer godt med andre ved hjelp av PC. I underkant av 40 prosent oppgir at PC-bruken har hjulpet dem til å nå karrieremål.

Vi har også analysert datamaterialet med hensyn til om opplevelsen av tilfredshet med egne datakunnskaper og opplevd nytte varierer med alder og utdanning. Resultatene tyder på at det er den yngste aldersgruppen som oftest oppgir at de er tilfredse med egne ferdigheter. Det er også de yngste som oftest oppgir at de vurderer PC som et nyttig redskap. Denne tilfredsheten er mindre i de eldre gruppene. Resultatene tyder også på at tilfredshet og synet på nytten av PC øker med utdanningslengde.

Oppsummert, så viser ALL-undersøkelsen at de fleste respondentene har brukt PC og Internett, med andre ord er det kun 7-8 prosent som er ikke-brukere. I denne gruppen finner vi flere eldre enn yngre og flere kvinner enn menn. Vårt hovedspørsmål gikk imidlertid på variasjoner i type bruk i forhold til kjønn, alder og utdanning.

Kvinner – strategisk-rasjonelle brukere?

Når vi går inn i materialet fra ALL, ser vi at kjønn definitivt har betydning for hva man bruker data til. Her, som i andre undersøkelser, kommer det fram at menn bruker mer tid ved datamaskinen enn kvinner, og dette gjelder både til nyttige oppgaver og til å leke seg med de muligheter maskinen gir (50-60 prosent). Menn bruker også mer tid til det som krever mer avanserte, teknologiske ferdigheter som programmering etc., enn til typiske nytteaktiviteter. En betydelig andel av kvinnene (35 prosent) bruker imidlertid datamaskin ofte, men vi ser at bruken er jevnt fordelt mellom nytte og hobby/lek. Det samme mønsteret gjentar seg i forhold til bruk av Internett. Mennene bruker dette mediet markert mer enn kvinnene, de er bredt nytteorientert (skaffe praktisk info, handle, banktjenester og så videre) og de er klart mer lek- og kommunikasjonsorientert (over 50 prosent versus 30 prosent). Kvinnenes bruksmønster er preget av at de fordeler sin tid jevnt i forhold til praktisk informasjon, da gjerne helserelatert informasjon, til kommunikasjon og lek, og til nyttige aktiviteter. Resultatene viser at kvinnene agerer mer nytteorientert enn mennene, de skårer høyere med hensyn til å bruke Internett instrumentelt til utdanning og jobbsøking.

Dette bruksmønsteret kan forklares med at kvinners databruk er mer fornufts- og nyttestyrt enn menns. Mens gutter og menn er interessert i teknologien i og for seg, og hvordan ting virker, ser det ut til at jenter og kvinner er mer motivert av det som er nyttig og lærerikt (Schjefstad 1997). Schjefstad hevder at jenter og kvinner ofte må kombinere flere roller og forventninger, oppgaver

og forpliktelser, og de har mindre tid til "frie" aktiviteter, som i denne sammenhengen for eksempel kan være surfing på Internett. På bakgrunn av dette blir jenter og kvinners handlingsvalg preget av strategisk rasjonalitet. For eksempel tvinges mange voksne kvinner ut fra omstendighetene til å prioritere stramt hva de skal bruke tiden til.

Kvinnens interesse for nytteaspektet kan blant annet forklares med deres ansvarsfølelse for samfunnsfaglige spørsmål (Elkjær 1988). Det at kvinner bruker PC og Internett i mindre grad enn menn skriver seg ikke fra at de har problemer med å akseptere teknologiens grunnleggende verdier og metoder (Bratteteig og Verne 1985).

I denne sammenhengen er det vissheten om at det er en sterk sammenheng mellom maskulinitet, teknologi og makt som skaper bekymring i forhold til opprettholding av digitale skillelinjer i samfunnet (Lie 2003). I forhold til spørsmålene om ulikhet og konsekvens av dette, er det åpenbart et negativt trekk at kvinner er mindre ivrige brukere enn menn i forhold til IKT og de muligheter som åpner seg i kjølvannet av det. Det er imidlertid positivt at kvinner framstår som strategiske og nytteorienterte i sin bruk, og at bruken ser ut til å øke.

Alder og utdanning – faktorer som skaper skillelinjer?

ALL-resultatene viser at det er relativt store variasjoner både i forhold til alder og utdanning med hensyn til hvordan en bruker PC og Internett. De yngste bruker PC mye til lek, lite til nyttige aktiviteter. For de andre aldersgruppene er typen bruk nesten helt jevnt fordelt mellom nytte og lek, og den eldste respondentgruppen har en totalt sett litt lavere bruksfrekvens enn de yngre kategoriene. Ser vi nærmere på bruken av Internett, gjentar mønsteret seg i forhold til prat og lek. Nettbruk forekommer omtrent like mye uansett alder når det gjelder å skaffe seg praktisk informasjon. Internett brukt i nytteøymed synker i de eldre aldersgruppene, men er likevel ikke lavest blant de eldste.

Vi finner også at type bruk av PC og Internett varierer kraftig med utdanningslengde. De tydeligste utslagene av dette er at en relativt lav andel av de med kortest utdanning oppgir at PC brukes til nytteformål, mens 60 prosent av de med lengst utdanning oppgir dette. Hobby-/lek-aktiviteter er jevnere fordelt. Internettbruk øker også med utdanningslengde, både når det gjelder å skaffe seg praktisk informasjon (varierer mellom 30 og 53 prosent), og til nytteoppgaver (varierer mellom 18-40 prosent). Brukskategorien prat og lek er jevnere fordelt etter utdanning, de med kortest utdanning skårer lavest (37 prosent), 42 prosent av de som har 10-15 år på skolebenken oppgir dette og 40 prosent av de med lengst utdanning er aktive på området (40 prosent).

Det at de yngste aldersgruppene er mer fortrolig med PC og Internett som leketøy enn eldre, er neppe noen overraskelse. De er sosialisert inn i dette, det er en viktig og naturlig del av skolehverdagen og fritiden, og er en del av ungdomskulturen (Bjørnstad og Ellingsen 2002). Det er også forståelig og logisk at PC og Internett brukt til nytteformål øker med alder og forpliktelser i livet. Det er godt dokumentert også fra annen forskning at yngre aldersgrupper er mer moderne og utprøvende i sin innstilling til nye teknologier og utstyr, enn de eldste (Hellevik 1996).

At bruk av IKT øker med utdanning, henger sammen med flere forhold. PC og Internett er blitt et viktig verktøy både under utdanning og i

¹ En snevrere definisjon av eborger springer ut av initiativet og opplæringsprogrammet Datakortet hvor målet er å tilby sertifisering for å beherske grunnleggende funksjoner innen IKT (se Program for Digital Kompetanse 2004-08, UFD)

² Vox-barometeret følger med på ulike forhold omkring læring i arbeidslivet. Det er en database som oppgraderes hvert halvår. Den består pr. i dag av resultater fra to spørreundersøkelser med utvalg på 1 500 virksomheter og 2 000 arbeidstakere.

Referanser

ALL (2000): *Adult Literacy and Life Skills Survey*. Information and Communication Technology Literacy Assessment Framework. Draft. Graham S. Lowe and Julie McAuley. Canada.

Bjørnstad, T.L. og T. Ellingsen (2002): *Nettsvermere*. Statens filmtilsyn 1/2002).

Bratteteig, T. og G. Verne (1985): Kvinneperspektiv på informatikk – teori vs. praksis? *Nytt om Kvinneforskning* 5/1985.

Cedefop (2000): *Kompetenceopbygning for fremtiden – Utdannelse og læring i Europa*.

Elkjær, B. (1988): Myth and reality about women and technology, *Proceedings of the IFIP TC 9/WG9. I: International Conference on Women, Work and Computerization*, Amsterdam 27-29.4, 1988. Amsterdam, NHPC 1989.

Endestad, T. mfl. (2004): *En digital barndom?* NOVA rapport 1/04.

Gallup InterTrac januar 2005.

Grepperud, G., W.M. Rønning, A.M. Støkken (2004): *Liv og læring – voksnes vilkår for fleksibel læring*. En forstudie. VOX.

Haugaløkken, O.K., F.H. Hernes (2002): *Lærerutdanning, teknologi og omstilling*. PLU-rapport nr. 16. NTNU, Trondheim.

Hellevik, O. (1996): *Nordmenn og det gode liv*. Norsk Monitor. 1985-1995.

Hertzberg Kaare, B. (2004): *Ungdom som lever med PC*. NOVA rapport 2/04.

Hjorthol, R. (1999): *Sammenhengen mellom dagliglivets reiser og hjemmebruk av informasjons- og kommunikasjonsteknologi – en analyse av norske data*. TØI rapport 454/1999.

Kristiansen, T. (2004): *Digitale kjønnskiller?* En rapport om kjønn og IKT. UFD.

Lie, M. (2003): *Gender and ICT-new connections. I: He, She and IT Revisited*. Gyldendal Akademisk.

Ling, R. og O.F. Vaage (2000): Internett og mobiltelefon – ikke lenger bare for de få. I: *Samfunnsspeilet* 6, 2000.

Nilsen, B. (2003): *Datakortet – kjønnsforskjeller?* Foredrag om Datakortet Oslo, 1/11-04.

ITU (2003): *Digital kompetanse: fra 4.basisferdighet til digital dannelse*. Problemnotat 12.06.03.

Norsk Gallup Institutt AS (2005): *Gallup InterTrac – undersøkelse Januar 2005*. Oslo.

Schjefstad, T. (1997): *IT og læring. Fra handlingsplaner til virkelighet. En undersøkelse i grunnskoler i Troms*. Høgskolen i Tromsø.

Statistisk sentralbyrå (SSB) (2004): *IKT i husholdningene 2004*.

Statistisk sentralbyrå (SSB) (2005): *Norsk mediebarometer 2004*. <http://www.ssb.no/emner/07/02/30/medie>.

Synnevåg, M.C. (2004): *Program for digital kompetanse 2004-2008 og viktigheten av en helhetlig IKT-satsing*. Sluttkonferanse UFD.

Sølvberg, A.M. (2003): Computer-Related Control Beliefs and Motivation: A Panel Study. I *Journal of Research and Technology in Education*, volume 35, nr 4, s. 473-488.

UFD (2004): *Program for digital kompetanse 2004-2008*. Programbeskrivelse.

Vaage, O.F. (2004): *Norsk Mediebarometer 2003*, Statistisk sentralbyrå.

jobbsammenheng. Lang utdanning øker sannsynligheten for å være en sterk Internettbruker (Norsk Gallup 2005). Flere undersøkelser peker på at grupper med høy utdanning bruker PC og Internett i større grad enn andre både hjemme og på arbeidsplassen, og da ofte til arbeidsrelaterte oppgaver (Hjorthol 1999, Ling og Vaage 2000, SSB 2005). ALL-resultatene er i overensstemmelse med dette.

Sluttkommentar

Mens flere undersøkelser viser at tilgangen til PC og derved Internett i stor grad er allemannseie i vårt samfunn, viser ALL-undersøkelsen på sin side at hyppighet og type bruk er ulikt fordelt etter alder, kjønn og utdanning. Dette innebærer at digitale skillelinjer fortsatt er intakte, lett observerbare, og de følger tradisjonelle mønstre. Forutsatt at øvelse gjør mester, er det med andre ord yngre mennesker, menn og de med høyest utdanning som er de ivrigste – og derved kanskje de mest kompetente – brukerne. For avslutningsvis å knytte en kommentar til kjønnsforskjellene, så ser det ut til at kvinner, selv om de representerer en mindre brukergruppe, er rasjonelle og nytteorienterte i sin bruk. Dette igjen er sentrale forutsetninger for kompetent deltakelse i kunnskapssamfunnet.

Totalt sett er det viktig å ikke la seg forføre til å tro at god tilgang til PC og Internett i husholdningene automatisk fører til lik anvendelse. En utjevning av digitale skillelinjer er med andre ord fortsatt en utfordring å gripe fatt i.

Mye vil ha mer – om deltakelse i etter- og videreutdanning

Deltakelse i etter- og videreutdanning har et stort omfang i Norge. Selv om deltakelsen generelt sett er høy, er det likevel store variasjoner mellom ulike grupper. Voksne med høy utdanning har for eksempel deltatt langt mer enn voksne med lav utdanning. Dette gjelder både i formell opplæring, på kurs og i mer uformelle lærings-situasjoner. Den enkeltes leseferdigheter har også stor betydning når det gjelder deltakelse. Voksne med svake leseferdigheter deltar i langt mindre grad enn voksne med gode leseferdigheter. Dette innebærer at de med lavest utdanning og dårligst leseferdigheter, deltar mindre enn andre i etterutdannings- og videreutdannings-aktiviteter.

I dagens samfunns- og arbeidsliv opplever vi raske endringer og nye krav når det gjelder formell utdanning, kompetanse og tilpassing. Disse endringene sammen med økt internasjonalisering og konkurranse i arbeidslivet, gjør at en stadig oppdatering av kunnskaper og kompetanse er nødvendig. Dagens samfunn er komplekst og det kreves kunnskap, forståelse og innsikt av den enkelte for å være aktive og bevisste samfunnsborgere. Også i arbeidslivet kreves det stadig mer kunnskap og formell kompetanse av arbeidstakerne. I løpet av en yrkeskarriere vil det være nødvendig for den enkelte å øke sine kunnskaper og sin formelle kompetanse for å møte de nye kravene. Etter- og videreutdanning er et viktig og nødvendig redskap i denne sammenheng (NOU 1997:25). Denne artikkelen omhandler voksnes deltakelse i etter- og videreutdanning. Vi vil rette søkelyset mot hvor mange det er som deltar, hvem som deltar og målet for deltakelsen.

Heidi Engesbak og
Liv Finbak

Omfanget av deltakelsen i etter- og videreutdanning

Deltakelsen i etter- og videreutdanning i Norge er relativt høy (Tuijnman og Hellström 2001). Nesten halvparten (46 prosent) av respondentene oppgir at

Boks 1: Hva er etter- og videreutdanning?

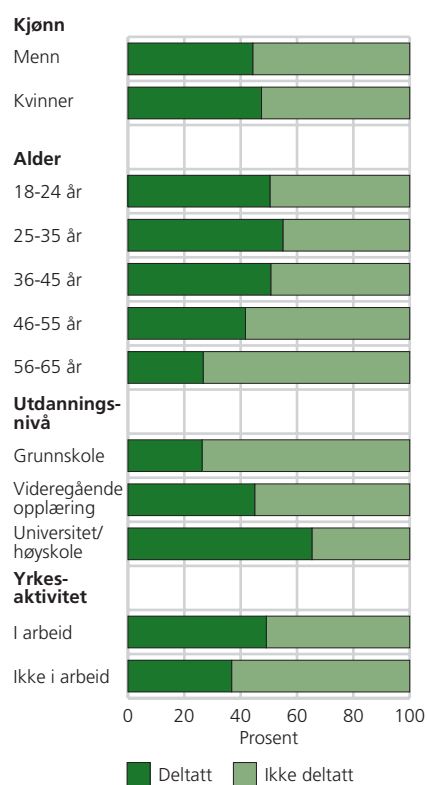
Etter- og videreutdanning omfatter både (i) formell kompetansegivende opplæring og (ii) kurs. Den formelle opplæringen må skje etter at man er ferdig med den mer eller mindre sammenhengende førstegangsutdanningen i ungdomsårene for at den skal regnes som etter- og videreutdanning. Når man er ferdig med denne varierer fra person til person. Noen stopper etter obligatorisk grunnskole, mens andre tar videregående opplæring og/eller universitets- og høyskoleutdanning før man avslutter sitt første utdanningsløp. Dette betyr at deltakelse i formell etter- og videreutdanning inntreffer på ulike tidspunkt for ulike personer. For eksempel vil en 18-åring som tar videregående opplæring ikke delta i formell etter- og videreutdanning, mens en 18-åring som tar grunnskoleopplæring mest sannsynlig gjør det. En 40-åring deltar i etter- og videreutdanning uansett om vedkommende deltar i grunnskoleopplæring, videregående opplæring eller utdanning på universitets- eller høyskolenivå.

Dataene vi viser til er hentet fra den norske delen av OECD-undersøkelsen ALL (Adult Literacy and Life Skills Survey). Deler av undersøkelsen er tidligere presentert i Samfunnsspeilet 2/2005. Denne artikkelen omhandler de voksne mellom 18 og 65 år.

Liv Finbak er forsker ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, forskningsenheten Voksne i læring (NTNU ViL) (liv.finbak@ntnu.no).

Heidi Engesbak er forsker ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, forskningsenheten Voksne i læring (NTNU ViL) (heidi.engesbak@ntnu.no).

Figur 1. Deltakelse i etter- og videreutdanning, etter kjønn, alder, utdanningsnivå og yrkesaktivitet. Prosent

Kilde: OECD-undersøkelsen ALL.

de har deltatt i etter- og videreutdanning i løpet av de siste tolv månedene. Dette betyr at i løpet av det siste året har en stor andel av alle mellom 18 og 65 år deltatt i utdanning som ikke er førstegangsutdanning, eller har deltatt på kurs i jobb- eller fritidssammenheng. Dette er i overensstemmelse med resultater fra tidligere undersøkelser (Skaalvik mfl. 2000, Engesbak 2001).

Hvem deltar?

Et interessant spørsmål er hvem som deltar i etter- og videreutdanning. Deltar alle like mye, eller er det noen grupper som deltar mer enn andre?

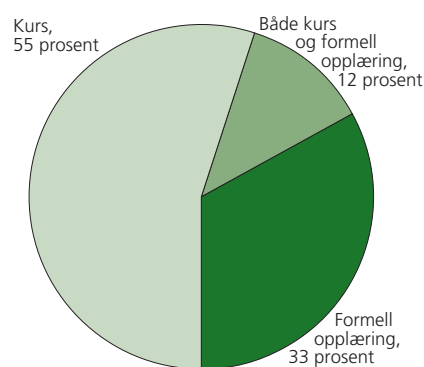
Hvis vi ser på deltakelsen blant menn og kvinner (figur 1) er det så å si ingen forskjell. I løpet av det siste året har 44 prosent av mennene og 47 prosent av kvinnene deltatt i en eller annen form for etter- og videreutdanning. Dette innebærer at det ikke er forskjeller mellom kjønnene når det gjelder å delta i etter- og videreutdanning. Menn og kvinner deltar omtrent like mye.

Derimot varierer deltakelsen etter alder. Siden vi har utelatt de ordinære førstegangslevene og -studentene fra den formelle etter- og videreutdanningen, finner vi en forholdsvis jevn deltakelse i alle aldersgrupper til og med 45 år. Her er det mellom 50 og 55 prosent som deltar. Fra 46 år synker deltakelsen til 42 prosent. Det er likevel de eldste som deltar aller minst. Blant de mellom 56 og 65 år er deltakelsen bare på 27 prosent. Dette betyr at deltakelsen i etter- og videreutdanning i den eldste aldersgruppen er langt lavere enn det vi finner for de yngre aldersgruppene.

Tradisjonelt har det vært slik at de som har høyest utdanning har deltatt mest i etter- og videreutdanning, mens de med lavest utdanning har deltatt minst (Skaalvik mfl. 2000, Engesbak 2001). Det samme finner vi i denne undersøkelsen. Det er store forskjeller i deltakelse etter hvilket utdanningsnivå man har. Blant de med lavest utdanning (grunnskole) har bare 26 prosent deltatt i etter- og videreutdanning. I gruppen med det høyeste utdanningsnivået (universitet eller høyskole), har hele 65 prosent deltatt i etter- og videreutdanning det siste året.

Også hvorvidt man er i arbeid eller ikke, kan virke inn på om man deltar i etter- og videreutdanning. Mens halvparten (50 prosent) av de som er i arbeid har deltatt i etter- og videreutdanning, har bare 37 prosent av de som ikke er i arbeid (arbeidsledige, trygdede og pensjonister) deltatt.

Figur 2. Typer etter- og videreutdanning. Prosent

Kilde: OECD-undersøkelsen ALL.

Deltakelse i ulike typer etter- og videreutdanning

Hittil har vi sett på deltakelsen i etter- og videreutdanning uten å gå nærmere inn på hvilke former for etter- og videreutdanning man deltar på. Figur 2 viser at deltakelsen varierer etter typer av etter- og videreutdanning.

Boks 2

Etter- og videreutdanning kan deles i to kategorier; formell utdanning og kurs. Formell utdanning er *kompetansegivende utdanning*, og omfatter opplæring eller studier som gir vitnemål, vektall, grad eller kvalifikasjon. Eksempler på slik utdanning er grunnskole, videregående opplæring, teknisk fagskole, yrkesfag, høyskole eller universitet, samt diplom fra et studieprogram på privatskole. *Kurs* er i denne sammenhengen utdanning og opplæring som *ikke* gir vitnemål, vektall, grad eller kvalifikasjon.

Figur 2 viser hvor mange voksne som har deltatt i ett eller flere utdanningsløp eller kurs i løpet av det siste året. Av alle som har deltatt i etter- og videreutdanning har 33 prosent deltatt i formell opplæring, 55 prosent har deltatt på kurs, mens 12 prosent har deltatt både på kurs og i formell opplæring. Det er altså deltakelse på kurs som er mest utbredt. Dette er ikke overraskende, siden kurs ofte er kortvarige og derfor mindre krevende enn mer omfattende kompetansegivende opplæring.

Av de som deltar i formell opplæring tar 23 prosent grunnskole, 40 prosent videregående opplæring, mens 38 prosent tar universitets- og høyskoleutdanning (figur 3). 54 prosent av de som deltar i formell opplæring tar denne på deltid. Dette innebærer at de kombinerer opplæringen med jobb, familie og andre aktiviteter. De andre (46 prosent) tar opplæringen på heltid. Det vil si at de har opplæringen som hovedbeskjeftigelse (figur 4).

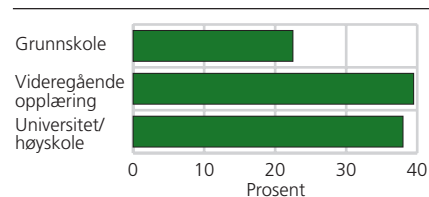
Det kan være ulike grunner til å delta i etter- og videreutdanning som voksen. I ALL er det oppgitt to grunner til å delta: jobb- og karriererelaterte grunner og personlige grunner. For både formell utdanning og kurs er den viktigste grunnen til å delta knyttet til jobb eller karriere. Bare en mindre andel oppgir at de deltar i formell utdanning eller kurs av personlig interesse (figur 5).

Å ta utdanning som voksen kan medføre utgifter som blant annet studie- eller kursavgift, kursmaterieell, reiser, kost og losji. Når så mye av etter- og videreutdanningen er motivert ut ifra jobb og karriere, er det interessant å se om arbeidsgiverne også finansierer hele eller deler av den etter- og videreutdanningen de ansatte deltar i.

Av figur 6 ser vi at 45 prosent av de som deltar i formell opplæring oppgir at arbeidsgiverne finansierer hele eller deler av utgiftene. Når det gjelder de som har deltatt på kurs, oppgir hele 67 prosent at arbeidsgiver har bidratt til finansieringen. Dette innebærer at arbeidsgivere er med på å finansiere mye av etter- og videreutdanningen i Norge. Til tross for dette er det også mange av deltakerne som oppgir at de finansierer deltakelsen selv, enten i samarbeid med arbeidsgiver eller alene. Dette gjelder 39 prosent av de som deltar i formell opplæring og 20 prosent av de som deltar på kurs. Det offentlige er også en viktig bidragsyter, og spesielt når det gjelder finansiering av formell opplæring. I alt 31 prosent av deltakerne i formell opplæring oppgir det offentlige som en bidragsyter til de kostnadene som er knyttet til utdanningen. Det offentlige spiller en betydelig mindre rolle i finansieringen av kurs. Bare 8 prosent av de som har deltatt på kurs oppgir det offentlige som bidragsyter.

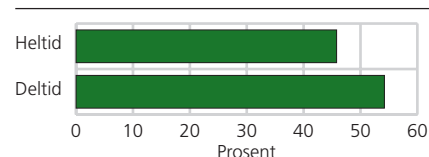
Av de voksne som hadde deltatt i etter- og videreutdanning, hadde en større andel deltatt på kurs enn i mer formell opplæring. Av de som har deltatt i formell opplæring hadde de fleste tatt videregående opplæring eller en universitets- eller høyskoleutdanning. Uavhengig av hvilken etter- og videreutdanning man har deltatt i, hadde et flertall jobb- eller karriererelaterte grunner til å delta. Det var også arbeidsgiver, sammen med en selv og familien, som var de største bidragsyterne til å dekke utgiftene knyttet til etter- og videreutdanningen. Det offentlige var også en viktig bidragsyter for deltakerne i formell opplæring.

Figur 3. Målet med den formelle utdanningen. Prosent

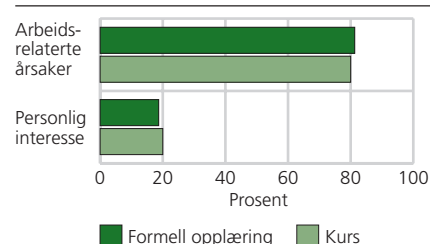
Kilde: OECD-undersøkelsen ALL.

Figur 4. Tidsbruk. Prosent

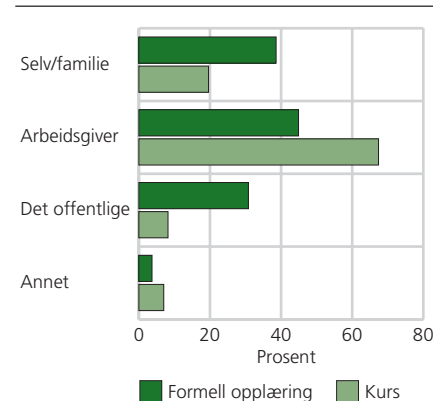
Kilde: OECD-undersøkelsen ALL.

Figur 5. Grunner til å delta i etter- og videreutdanning. Prosent

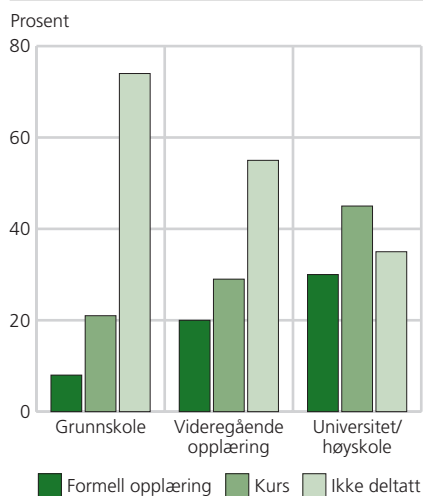

Kilde: OECD-undersøkelsen ALL.

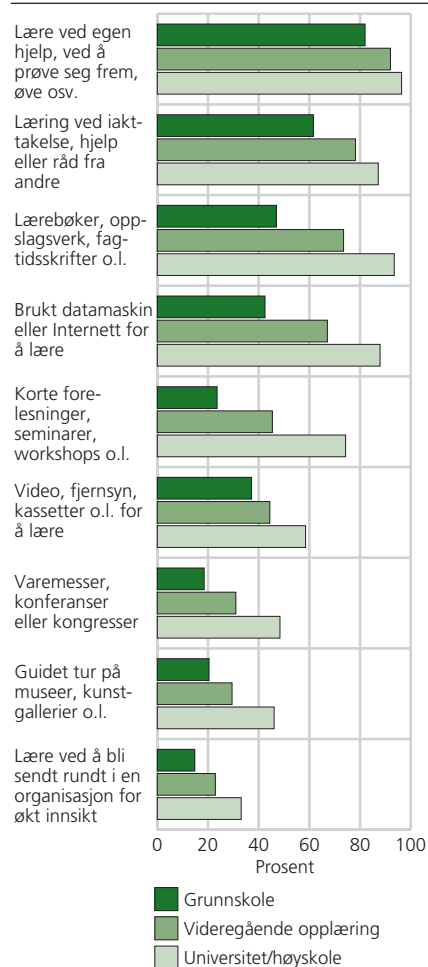
Figur 6. Finansiering av opplæringen. Prosent

Kilde: OECD-undersøkelsen ALL.

Figur 7. Typer etter- og videreutdanning, etter utdanningsnivå. Prosent

Kilde: OECD-undersøkelsen ALL.

Figur 8. Deltakelse i uformell læring, etter utdanningsnivå. Prosent

Kilde: OECD-undersøkelsen ALL.

Utdanningsnivå og deltakelse

Som vi har sett tidligere er det de som har høyest utdanning som deltar mest i etter- og videreutdanning, mens de med lavest utdanning deltar minst. Men er det slik uansett hvilke typer etter- og videreutdanning det gjelder?

Av de som har grunnskole som høyeste utdanning har 8 prosent deltatt i formell opplæring, og 21 prosent har deltatt på kurs i løpet av de siste tolv månedene (figur 7). Av de som har videregående opplæring, oppgir 20 prosent at de har deltatt i formell opplæring og 29 prosent at de har deltatt på kurs. Deltakelsesprosenten både i formell opplæring og kurs er altså høyere blant de som har videregående opplæring enn de som bare har grunnskole. Deltakelsen både i formell opplæring og kurs er likevel aller høyest blant de med universitets- og høyskoleutdanning, der hele 30 prosent har deltatt i formell opplæring og 45 prosent på kurs. De med høyest utdanning deltar altså i betydelig større grad i etter- og videreutdanning enn de med lavest utdanning.

Det er små forskjeller mellom utdanningsgruppene når det gjelder årsakene til å delta i etter- og videreutdanning. Uavhengig av utdanningsnivå anses de jobb- og karriererelaterte motivene som viktigst.

Uformell læring

Læring foregår ikke bare gjennom å delta i formell opplæring og kurs. Vi lærer også ved å være aktive i en rekke andre læringssituasjoner. Slik læring har vi kalt uformell læring. Respondentene er spurt om de i løpet av de tolv siste månedene har deltatt i ni forskjellige læringssituasjoner som ikke er knyttet til formell læring eller kurs. Eksempler på slike læringssituasjoner er deltakelse på varemesser og konferanser, guidet tur på museer og kunstgallerier, læring ved egen hjelp ved å prøve seg frem, læring ved bruk av datamaskin eller Internett, læring gjennom å lese fagtidsskrifter med mer. I alt oppgir 97 prosent av de voksne respondentene at de har tatt del i en eller flere slike læringssituasjoner.

Figur 8 viser deltakelsen i uformell læring de siste tolv månedene. Vi ser at de aller fleste har "lært ved egen hjelp, ved å prøve seg frem, øve seg, forsøke ulike måter å gjøre ting på". I løpet av det siste året oppgir 91 prosent at de har gjort dette.

Relativt mange har også lært i andre situasjoner der man tar aktivt del i læringsprosessen. Av slike læringssituasjoner er "ved å iaktta andre eller fått råd og hjelp fra andre, men ikke fra kursinstruktør" (77 prosent), ved "å benytte lærebøker, oppslagsverk, fagtidsskrifter eller annet materiale som ikke er del av et kurs" (73 prosent), eller ved "å bruke datamaskin eller Internett for å lære, men ikke som del av kurs" (67 prosent). Samlet har mellom 67 og 91 prosent av respondentene anvendt en eller flere av disse vanligste formene for uformell læring i løpet av de siste tolv månedene.

Uformell læring kan også foregå i læringssituasjoner der man er mer oppsøkende. Blant respondentene er slike former for uformell læring mindre vanlig. 32 prosent oppgir at de i løpet av det siste året har deltatt på "varemesser, yrkeskonferanser eller kongresser", 31 prosent har deltatt på "guidet tur på museer, kunstgallerier eller andre steder", og bare 23 prosent har "lært ved å bli sendt rundt i en organisasjon for å få økt innsikt i ulike deler av den organisasjonen". Dette betyr at selv om de aller fleste har deltatt i uformell læring i løpet av det siste året, er det store variasjoner i hva man deltar på. Det er,

som vi har sett, færre som deltar i læresituasjoner de selv må oppsøke enn i andre former for uformell opplæring.

Ser vi deltakelse i uformell læring og utdanningsnivå i sammenheng, finner vi at de med høyest utdanningsnivå i større grad oppgir at de deltar i slike læringsaktiviteter enn de med lavest utdanningsnivå. Mens 99,5 prosent av de med høyest utdanning har deltatt i uformelle læringsaktiviteter, er det tilsvarende tallet for de med lavest utdanning 90 prosent.

Forskjellen i deltakelse mellom utdanningsnivåene gjelder for alle de ni type-ene uformell læring. For eksempel har 96 prosent av de som har utdanning på universitets- og høyskolenivå "lært ved egen hjelp, ved å prøve seg frem, øve seg, forsøke ulike måter å gjøre ting på", mens bare 82 prosent av de med grunnskole som høyeste utdanning oppgir at de har benyttet denne læringsformen. Også i oppsøkende læringsaktiviteter er det gjennomgående de med høyest utdanning som deltar mest. For eksempel har bare 20 prosent av de med grunnskole som høyeste utdanning deltatt på "guidet tur på museer, kunstgalleri eller lignende". Blant dem med universitets- og høyskoleutdanning har 46 prosent deltatt på dette. Også i uformell opplæring er det altså de med høyest utdanning som deltar mest, og de med lavest utdanning som deltar minst.

Leseferdighet

Et interessant spørsmål er om leseferdighetene har betydning for deltakelse i etter- og videreutdanning. Er det slik at de som har dårligst leseferdigheter deltar minst? Her benytter vi lesing av prosatekster som mål på leseferdighet. Prosatekster er lesing av sammenhengende tekster slik vi finner de i aviser, bøker, artikler og lignende. Vi bruker en tredelt skala i for lesenivå i analysene. I alt 1/3 av de voksne i utvalget (33 prosent) har lavest leseferdigheter, 47 prosent har middels leseferdigheter, mens de resterende 20 prosentene har de beste leseferdighetene ved lesing av prosatekster.

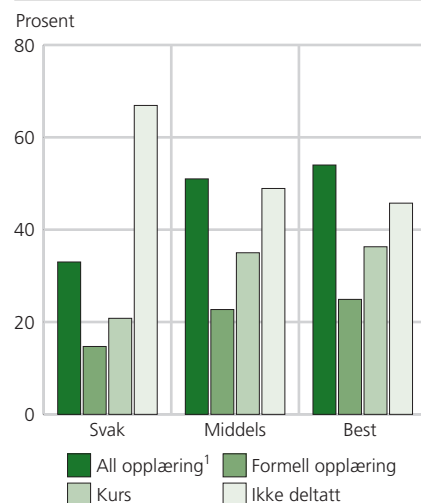
Vi har tidligere sett at 46 prosent av alle voksne har deltatt i etter- og videreutdanning i løpet av det siste året. Deltakelsesprosenten blant de med svake leseferdigheter ligger langt under deltakelsesprosenten for befolkningen sett under ett (figur 9). Blant de med svakest leseferdighet er det bare en av tre (33 prosent) som har deltatt i etter- og videreutdanning det siste året. Deltakelsesprosenten blant de med middels leseferdigheter er på 51 prosent, mens den er på 54 prosent blant de med de beste leseferdighetene. Det er altså bare små forskjeller mellom de med middels og best leseferdigheter når det gjelder deltakelse i etter- og videreutdanning.

Det samme mønsteret ser vi også når vi undersøker hvilke typer av etter- og videreutdanning man har deltatt på. Både når det gjelder formell opplæring og kurs har de med dårligst leseferdigheter deltatt i langt mindre grad enn de med bedre leseferdigheter. Årsakene til å delta i etter- og videreutdanning varierer nesten ikke mellom gruppene med ulike leseferdigheter.

Deltakelse i formell opplæring

Det utdanningsnivået man har vil i stor grad danne utgangspunkt for hva slags kompetansegivende etter- og videreutdanning man tar. Vi finner at gruppen med svake leseferdigheter har et langt lavere generelt utdanningsnivå enn resten av utvalget. Det er derfor naturlig at de fleste i denne gruppen har grunnskoleutdanning eller videregående opplæring som mål med den

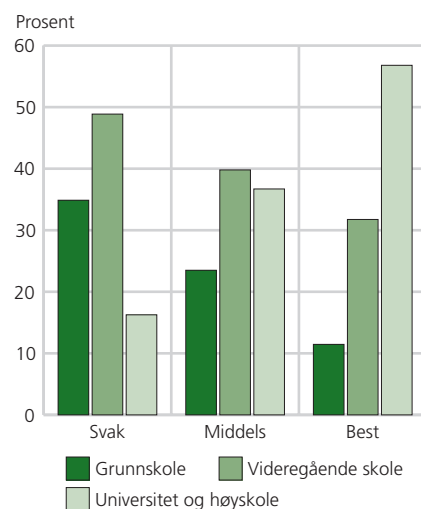
Figur 9. Deltakelse i etter- og videreutdanning, etter leseferdighet. Prosent

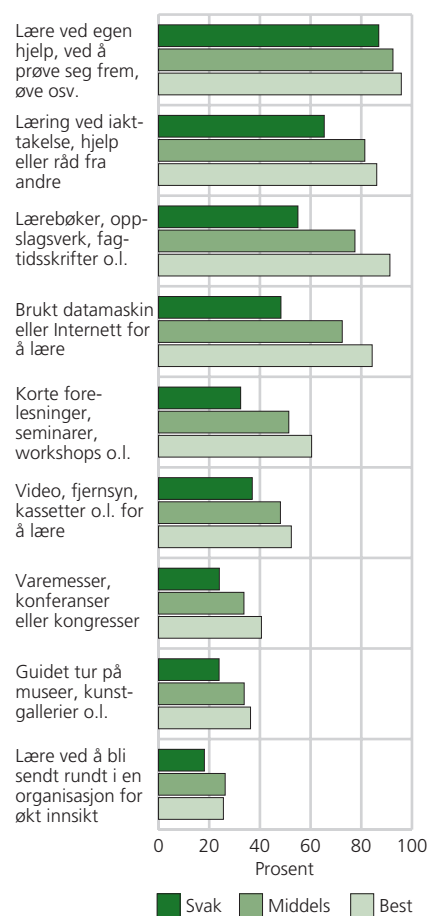
¹ Man kan ha deltatt i både formell opplæring og kurs i løpet av de siste tolv månedene.

Kilde: OECD-undersøkelsen ALL.

Figur 10. Formålet med deltakelsen i formell opplæring, etter leseferdighet. Prosent

Kilde: OECD-undersøkelsen ALL.

Figur 11. Deltakelse i uformell læring, etter leseferdighet. Prosent

Kilde: OECD-undersøkelsen ALL.

formelle utdanningen de tar, siden en større andel av de ikke har fullført slik utdanning tidligere. I alt 84 prosent i gruppen med svake leseferdigheter som deltar i formell opplæring har da også som mål å ta grunnskole (35 prosent) eller videregående opplæring (49 prosent). Bare 16 prosent i denne gruppen har utdanning på universitets- og høyskolenivå som mål. Blant de med best leseferdigheter er mønsteret et annet. Til sammen 43 prosent har grunnskoleopplæring (11 prosent) eller videregående opplæring (32 prosent) som mål, mens 57 prosent har som mål å ta universitets- og høyskoleutdanning.

Deltakelse i uformelle læringsaktiviteter

Også når det gjelder uformell læring finner vi igjen det samme mønsteret. Generelt er deltakelsen i uformell læring stor i alle grupper. De med dårligst leseferdighet deltar likevel minst også i alle former for uformelle læringsaktiviteter (figur 11). Det er forståelig at de med lavest leseferdighet deltar mindre i læringsaktiviteter hvor lesing er en viktig del av aktiviteten. Men man skulle anta at leseferdighet ikke ville ha betydning for andre former for uformell læring, som for eksempel guidet tur på museer. Slik er det imidlertid ikke. Bare 24 prosent av de med dårligst leseferdigheter oppgir at de har deltatt på guidete turer på museer, mens den tilsvarende andelen i gruppen med best leseferdigheter er 54 prosent.

Konklusjon

I denne artikkelen har vi sett at deltakelsen i etter- og videreutdanning er relativt høy. I underkant av 50 prosent oppgir at de har deltatt i en eller annen form for etter- og videreutdanning i løpet av det siste året. Dette er i tråd med tidligere undersøkelser som også har vist at deltakelsen i Norge er relativt høy. Her til lands har deltakelsen i etter- og videreutdanning hatt en jevn økning frem til slutten av 1990-tallet. De siste årene har deltakelsen holdt seg relativt stabil (Skaalvik mfl. 2000, Engesbak 2001). Til tross for en høy deltakelse i etter- og videreutdanning er det ikke slik at alle deltar like mye. Deltakelsen varierer i befolkningen, og det er noen grupper som deltar mer enn andre, mens andre grupper deltar mindre. Her finner vi klare mønstre som gir grunn til refleksjoner.

Tradisjonelt har det vært slik at menn deltar mer enn kvinner, spesielt når det gjelder arbeidsrelatert opplæring av kortere varighet. Denne forskjellen finner vi ikke i denne undersøkelsen. Vi finner at menn og kvinner deltar omtrent like mye i etter- og videreutdanning. Dette kan bety at forskjellen mellom kjønnene har jevnet seg ut, med et forbehold for metodiske forskjeller mellom de aktuelle undersøkelsene. Kvinnens deltakelse i etter- og videreutdanning har økt slik at kvinner nå deltar på lik linje med menn i etterutdannings- og videreutdanningsaktiviteter.

Til tross for dette finner vi tydelige forskjeller i deltakelse når det gjelder andre grupper. Vi finner at deltakelseshyppigheten varierer med alder. De yngste deltar mest og deltakelsen avtar sterkt fra 56-årsalderen. De eldre deltar langt mindre enn de yngre både når det gjelder formell utdanning og kurs. Årsaken til dette kan være mange. En medvirkende årsak til den lavere deltakelsen blant de eldste, kan være at siden det meste av etter- og videreutdanningen er arbeidsrelatert, har den mindre betydning for de aldersgrupper som nærmer seg pensjonsalderen. Denne antakelsen bekreftes også ved at vi fant at de som ikke er i arbeid deltar vesentlig mindre enn de som er i arbeid.

I tråd med tidligere undersøkelser finner vi at de med lavest utdanning deltar langt mindre i etter- og videreutdanning enn de med høyest utdanning. Dette gjelder både for formell opplæring og kurs. Strengt tatt skulle man anta at det var motsatt. Jo lavere utdanning man har fra før, jo større skulle en anta at behovet for opplæring og kompetanse er og dermed også for deltakelsen i etter- og videreutdanning. Til tross for dette deltar de med størst behov minst. Det samme deltakelsesmønsteret finner vi også når det gjelder det å benytte mer uformelle læringsarenaer som for eksempel å lese instruksjonsbøker, delta på guidete turer på museer og lignende. Også her er det de som har høyest utdanning som benytter disse uformelle læringsformene mest. At de som har høyest utdanning og kompetanse deltar mest og de som har lavest utdanning deltar minst stemmer med det som populært kalles Matteuseffekten (fra Matteusevangeliet kap. 25, vers 29). Matteuseffekten benyttes ofte som en beskrivelse av (urettferdigheten i) at de som har mye fra før får mer, mens de som har lite får mindre.

Den samme Matteuseffekten finner vi også igjen når vi ser deltakelse i sammenheng med leseferdighet. Resultatene viser tydelig at gruppen med svakest leseferdigheter deltar vesentlig mindre enn andre i alle typer etter- og videreutdanning, inkludert deltakelse i uformelle læringsaktiviteter.

Det er et tankekors at de med lavest utdanning og de med svakest leseferdigheter deltar mindre enn andre i etter- og videreutdanning. Slik samfunnet utvikler seg, der kravene til formell og uformell kompetanse øker, skulle man tro at de med lavest utdanningsnivå hadde størst behov for etter- og videreutdanning. Ser vi på resultatene fra ALL finner vi at dette ikke gjenspeiles i deltakelsen til de ulike gruppene. I stedet finner vi en gjennomgående Matteuseffekt, der de med lavest utdanning og/eller svakest leseferdigheter, det vil si de med de antatt største behovene, deltar minst.

Det alvorlige i disse funnene er at utdanningsnivå og leseferdighet ser ut til å spille en slik sterk rolle i om man deltar eller ikke. Det er grunn til å spørre om lav utdanning og/eller lave leseferdigheter er en barriere når det gjelder det å ta etter- og videreutdanning. Selv om det må være opp til den enkelte å vurdere om man vil delta, vil det også være en utfordring for de som har ansvaret for utdanningen å motivere til, og legge til rette for, at alle, uavhengig av tidligere utdanning, kompetanse og (lese-)ferdigheter, opplever at de blir ivaretatt i utdanningssystemet. Dette kan motvirke noen av de ulikhetene i deltakelse som resultatene fra denne undersøkelsen viser.

Referanser

Engesbak, H. (2001): *Til nytte og glede. Om deltakelse i etter- og videreutdanning*. Trondheim: VOX.

NOU (1997:25): *Ny kompetanse. Grunnlaget for en helhetlig etter- og videreutdanningspolitikk*. Oslo: Norges offentlige utredninger.

Skaalvik, E.M., L. Finbak og O. H. Ljosland (2000): *Voksenopplæring ved tusenårsskiftet. Deltakelse, motivasjon og barrierer*. Trondheim: Norsk voksenpedagogisk forskningsinstitutt.

Tuijnman, A. & Z. Hellström (2001): *Curious minds. Nordic adult education compared*. København: Nordic council of ministers.

Kommunal bruk av brukerundersøkelser

Hvordan bruker kommuner brukerundersøkelser? Hvilke krav stiller de til undersøkelsene, og hvordan tilfredsstiller undersøkelsene vitenskapelige krav? Hvem har nytte av at undersøkelsene standardiseres, hvem drar størst fordel av spesialiserte undersøkelser? Hva lønner seg mest – å være tidlig ute for å vinne erfaring, eller å vente til andre har gjort erfaringer man selv kan lære av? Dette er blant de spørsmål som drøftes i denne artikkelen, som oppsummerer et prosjekt om den kommunale bruken av brukerundersøkelser, gjennomført av Statistisk sentralbyrå (SSB) sammen med Handelshøyskolen BI (BI) på oppdrag fra Kommunal- og regionaldepartementet (KRD).

Asle Rolland

På oppdrag fra KRD undersøkte SSB sammen med BI høsten 2003 den kommunale bruken av brukerundersøkelser. Dokumentsamlingen "Evaluerings av kommunale brukerundersøkelser" (Rolland mfl. 2004) inneholder hovedrapport og underrapporter fra prosjektet. Evalueringen omfattet både kommunenes bruk av brukerundersøkelser, og de metoder som benyttes i disse undersøkelsene. Bruken av brukerundersøkelser ble sett i forhold til reformene av offentlig sektor, og i forhold til erfaringer med brukerundersøkelser i et mindre antall norske kommuner. Metodene ble vurdert i forhold til kriterier for evaluering av undersøkelser, med empirien avgrenset til de mest utbredte opplegg for kommunale brukerundersøkelser. Denne artikkelen formidler hovedinntrykk fra undersøkelsen.

Stikkprøver av kommuner

KRDs prosjekttinnbyrdelse antydte at den empiriske undersøkelsen av kommunale erfaringer med brukerundersøkelser burde begrenses til to-fire kommuner. I alt ble det gjennomført intervjuer i fem kommuner, valgt ut av SSB/BI i samråd med KRD på grunnlag av forhåndskunnskap til hvilke kommuner som hadde gjort interessante erfaringer. Det ble lagt vekt på å få med kommuner som har valgt ulike løsninger når det gjelder brukerundersøkelser.

Det ble konstatert en utbredt oppfatning i de undersøkte kommuner at selv gjort er velgjort når det gjelder brukerundersøkelser, og at veien blir til mens vi går. Det synes å være betydelig skepsis til akademiske krav til undersøkelsesmetoder og statistiske teknikker, og det statistisk-analytiske ambisjonsnivået er lavt. Kommuner som har erfaring med undersøkelser er fortsatt positive, men kanskje mer kritisk reflekterte. Politikerne er delvis tilskuere, i alle fall foreløpig. Brukerundersøkelsene fremstår som partinøytrale.

Det bør imidlertid være et selvsagt krav til beslutninger med konsekvenser for kommunens ansatte og innbyggere at de treffes på grunnlag av sann kunnskap om kommunens ansatte og innbyggere. Dette stiller krav til de kommunale brukerundersøkelser, i hvert fall til brukerundersøkelser som skal brukes, og ikke bare tjene en symbolfunksjon.

Evaluering av undersøkelser

Prosjektet gjennomgikk kriteriene for evaluering av brukerundersøkelser, evaluerte et utvalg eksisterende undersøkelser og identifiserte metodiske forbedringsområder.

Asle Rolland er seniorrådgiver i Statistisk sentralbyrå, Avdeling for personstatistikk (asle.rolland@ssb.no).

Blant de viktigste kravene til vitenskapelighet er etterprøvbarehet og etterrettelighet ved valg av:

- Undersøkelsenes formål og problemstilling
- Undersøkelsesopplegg eller design
- Metoder for måling og operasjonalisering
- Metode for datainnsamlingen
- Prosedyre for utvelgelsen av respondenter
- Analysemetode og rapporteringsform

Disse kriterier ble benyttet til felles evaluering av et utvalg eksisterende brukerundersøkelser. Samtlige var typiske tilfredshetsundersøkelser med tverrsnittsdesign for å evaluere dyktigheten på ulike offentlige tjenester. Flere av undersøkelsene presiserte også at brukerundersøkelsen skal identifisere forbedringsområder samt viktighet av ulike elementer av en tjeneste for brukertilfredsheten av denne tjenesten. Dette kan gi et bilde av den reelle etterspørselen, men hvis tilfredshet ikke er den eneste problemstillingen som er viktig for offentlig sektor – hvilket neppe er tilfelle – tyder det snarere på manglende informasjon og tilbud om alternative metoder. Enkelte av oppleggene gir også inntrykk av tilbudsstyrt etterspørsel – man har tilbud om en metodedesign og tilpasser sine problemstillinger til dette.

Når det gjelder operasjonalisering kom prosjektet over fremgangsmåter som kan gi tvilsomme resultater, eksempelvis bruk av ett enkelt spørsmål for å bedømme et tjenesteområdes kvalitet, og bruk av over 20 spørsmål til å lage en felles indikator. Det finnes vitenskapelig utviklede spørsmålsbatterier som kan benyttes til å måle mange av de undersøkte tjenestene, men et ofte brukt argument er at oppdragsgiver selv må få utvikle spørsmålene for å skape engasjement og eierskap til undersøkelsen. En slik strategi kan føre med seg flere problemer enn nytte. Utvikling av spørsmål er en vitenskap i seg selv, og det er lett å gjøre feil. Videre mister man muligheten til å sammenligne score med andre kommuner, eventuelt andre enheter i samme kommune, og mister dermed mye verdifull informasjon. Man kan også stille seg undrende til kostnadseffektiviteten ved at hver enkelt enhet eller kommune selv skal utvikle sine egne spørsmål.

Det har vært benyttet forskjellige utvalgsprosedyrer, og prosjektet så eksempler på undersøkelser hvor man kan stille store spørsmålstegn ved prosedyren. En annen utfordring var definisjonen av brukeren. Her ble det funnet blandede fremgangsmåter, spesielt i skolesektoren samt i helse- og omsorgsvesenet.

Det er stort sett rapportert nivå (dyktighetscore) og frekvensfordeling. Imidlertid forekommer også rapportering av "viktighet", selv om det bare unntaksvis er gjennomført analyser for å se på sammenhenger mellom variablene. Rapportering av dyktighet er gjort på mange forskjellige måter, og noen undersøkelser rapporterer de samme resultatene på forskjellige måter i samme rapport. Dette gjør det vanskelig å holde oversikten over hva et tall faktisk betyr. Det er et klart behov for retningslinjer eller råd om hvordan resultatene skal analyseres og rapporteres.

En hovedutfordring er rapportering og tolkning av resultater. Det rapporteres til tider på måter som gjør tolkning vanskelig, resultatene er ikke utvetydige og av og til fører mangel på dokumentasjon til potensielle problemer. Uten at

det foreligger detaljert dokumentasjon i alle ledd i undersøkelsen, er det ikke mulig å sammenligne. Likevel vet vi at dette gjøres.

Gjennomgangen av undersøkelsene samt informasjonen fra intervjuene etterlater et inntrykk av at kvaliteten på brukerundersøkelser i offentlig sektor ikke blir ivaretatt i stor nok grad (med noen få unntak). Tilsynelatende skyldes dette mangel på ressurser (herunder kompetanse, tid, økonomi etc.), men også på grunn av en overbevisning om at egenutviklede undersøkelsesopplegg (herunder også utarbeidelse av spørsmål) er best egnet for å ivareta involvering og følt eierskap til undersøkelsen. Involvering og eierskap kan ofte oppleves som en forutsetning for at undersøkelsen skal bli så sterkt forankret i organisasjonen at den blir aktivt brukt som styringsverktøy i kommunen.

Standardisering eller spesialisering?

Et av flere gjennomgangstema i metoderapporten var standardisering versus lokal tilpasning. En rekke forhold taler for en viss standardisering, i tillegg til at det selvsagt er helt nødvendig hvis sammenlignbarhet ønskes. For det første er det viktig at man benytter seg av akkumulert kunnskap og kompetanse slik at kvaliteten på undersøkelsen blir optimalisert. For det andre er det unødvendig å finne opp hjulet på nytt hver gang en undersøkelse skal gjennomføres. Det er samfunnsøkonomisk u hensiktsmessig, og kan i verste fall gi pålitelige svar som er systematisk feil. For det tredje er det en mulig risiko forbundet med å gjøre en undersøkelsesform som skal gå med jevne intervaller for avhengig av de enkeltpersoner som står for utvikling og gjennomføring.

Rapporten viste at organiseringen av den kommunale tjenesteproduksjon kan ha betydelige konsekvenser for nytteverdien av å gjennomføre brukerundersøkelser, for hva slags undersøkelser som behøves, samt for hvordan undersøkelsene, og kontrollen med dem, berører de ulike aktørenes interesser. Eksempelvis vil opprettholdelse av kommunalt monopol, men med benchmarking eller målestokkonkurranse som konkurranseform ("virtuell" konkurranse), kreve et samarbeid mellom kommuner om standardisering av undersøkelser. Kommunene konkurrerer ikke om de samme kundene, men har en lik-som-konkurranse om hvem som er best til å tilfredsstille sine innbyggere, hvilket forutsetter at de er enige om konkurransereglene. Dette er verken nødvendig eller nødvendigvis hensiktsmessig for tjenesteleverandørene ved reell konkurranse, blant annet fordi standardisering da kan være til fordel for brukerne og ikke for tilbyderne (forskyvning fra produsent- til konsumentmakt, fra selgers til kjøpers marked). Reelle konkurrenter samarbeider ikke med mindre de blir tvunget til det, eller de har større fordeler av samarbeid enn konkurranse, hvilket for øvrig kan komme i konflikt med konkurranselovgivningen.

Man får også inntrykk av at det primært er produsentene, eller tilbyderne av de kommunale tjenestene, som har interesse av spesialtilpassede brukerundersøkelser. For borgerne, brukerne, politikerne og forvaltningen er forholdet omvendt. De trenger alle standardiserte undersøkelser og sammenlignbare data som grunnlag for å kunne kontrollere tjenesteprodusentene og foreta rasjonelle handlingsvalg i forhold til dem, i markedet ved kjøp av tjenester og i demokratiet ved beslutninger om bevilgninger. De deler produsentenes ønske om spesialisering kun i den utstrekning de selv ikke ønsker å bli kikket i kortene. De lokale politikerne og kommunalforvaltningen kan for eksempel ha slike behov i forhold til statlig politikk og forvaltning.

Nå må det også tilføyes at heller ikke tjenesteprodusentene har noe ubetinget behov for spesialtilpassede undersøkelser. De har behov for standardisering ved etablering av konkurransemarkeder, når "pengene følger brukeren" og ved "virtuell" konkurranse eller benchmarking. Av dette følger at tjenesteprodusentenes behov og muligheter for spesialtilpassede undersøkelser er størst ved det kommunale tjenestemonopol. Den unike tjeneste dekkes da ved hjelp av unike brukerdata, og muligheten for å sammenligne begrenses til å sammenligne monopolene med seg selv over tid. Av dette følger videre at spesialtilpassede undersøkelser vil være et middel også til å opprettholde tjenestemonopolet. Det kan derfor synes som om kommunene ønsker seg spesialtilpassede undersøkelser, ikke som instrument for å møte konkurransen, men som middel til å hindre at konkurranse oppstår.

Hva er kvalitet?

Rapporten diskuterer også forholdet mellom brukerundersøkelser og konkurranse, kvalitet og demokrati. Her tok man utgangspunkt i det "svevende og uholdbare" ved kvalitetsbegrepet. Det ble redegjort for den statlige og kommunale jakten på kvalitetsindikatorer, en tilnærmingssåte som implisitt forutsetter at kvalitetsproblemet kan reduseres til et målproblem ("hvordan måle kvalitet"). Det ble også vist at målet om kvalitet kan komme i konflikt med andre høyt prioriterte mål for den kommunale tjenesteproduksjon. Spesielt blir det redegjort for målkonflikter mellom brukeropplevd tjenestekvalitet og økonomisk effektivitet, samt mellom brukeropplevd tjenestekvalitet og en konkurranseutsatt kommunal tjenestes markedsandel.

Referanser

Rolland, A. & Ø. Brekke, SSB, B. M. Samuelsen & P. R. Silseth, BI (2004): *Evaluering av kommunale brukerundersøkelser*. Prosjekt utført for Kommunal- og regionaldepartementet av Statistisk sentralbyrå og Handelshøyskolen BI. Rapporter 2004/7, Statistisk sentralbyrå.

Veblen, T. B. (1915): *Imperial Germany and the Industrial Revolution*. New York: Macmillan.

En fordel å være sist?

Brukerundersøkelse som metode forutsetter at det blir etablert tidsserier, slik at det blir mulig å måle endring (fremgang og tilbakegang). Dette gjør valg av metode for første undersøkelse viktig, for viser det seg at metoden selv må forbedres, brytes tidsserien. Prosjektets observasjon av forestillingen om at selvgjort er velgjort, av den betydelige kommunale skepsisen til vitenskapelige kriterier for undersøkelsene, og av de ikke alltid like heldige metodevalg som er foretatt, gir støtte til den norskamerikanske sosiologen Thorstein Veblens (1915) teori om "the penalty for taking the lead". En del av de kommunene som har vært tidlig ute med brukerundersøkelser, vil opplagt bli stilt overfor valget mellom å skrote flere års arbeid eller fortsette med metoder som de selv i stigende grad vil oppleve som utilfredsstillende. Kommuner som har vært senere ute, og i mindre grad har bundet seg til bestemte undersøkelsesopplegg, kan dra fordelen Veblen kalte "the advantage of backwardness".

Utfordringer for departementet – og for SSB

Prosjektets eksplorerende karakter har som konsekvens at hele rapporten "Evaluering av kommunale brukerundersøkelser" kan leses som en katalog over forskningsmessige problemer og utfordringer for KRD. Disse kan imidlertid syntetiseres til et forslag om forskningsstrategi. Etter prosjektets oppfatning bør KRDs videre arbeid i forhold til de kommunale brukerundersøkelsene ha som overordnet siktemål å avklare 1) hvilken status bør brukerundersøkelser ha i den kommunale beslutningsstrukturen, 2) hvilke krav bør undersøkelsene tilfredsstillende for å kunne inneha denne statusen, 3) om de eksisterende undersøkelsesopplegg tilfredsstiller disse kravene og 4) hvis ikke, hva må til for å tilfredsstillende kravene. Utgangspunktet for strategien må være spørsmålet om hvorfor måle tjenestekvalitet og brukertilfredshet. Først når dette er tilfredsstillende besvart, blir det meningsfullt å besvare spørsmålet om hvordan måle tjenestekvalitet og brukertilfredshet. Et ønske om å spare tid og kostnader ved å starte med "hvordan", vil uunngåelig ha den motsatte konsekvens, at tid og penger tapes på løsninger som må forkastes etter hvert som nye forutsetninger gjør sin entre.

Brukerundersøkelser produserer statistikk. Derved berører de også SSB: Uansett hva byrået måtte foreta seg, fra å samle inn og tilrettelegge andres brukerstatistikk, via selv å produsere slik statistikk, til å neglisjere dens eksistens, vil det påvirke utformingen av den nye offentlige arenaen, betydningen av den statistikk SSB for øvrig produserer og formidler, og dermed byråets bidrag til den autoritative verdifordelingen i samfunnet.